

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра української мови

«Допущено до захисту»
Завідувач кафедри

_____ Жанна Колоїз

Протокол № _____
«_____» _____ 2022 р.

Реєстраційний № _____
« _____ » _____ 2022 р.

**ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ
СТАРШОЇ ШКОЛИ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Кваліфікаційна робота студентки
факультету української філології
групи УАФм-17
другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(українська мова та література),
додаткової спеціальності 014.02 Середня
освіта (мова та література (англійська мова))
Дармограй Тетяни Андріївни

Керівник: професор кафедри української мови,
доктор педагогічних наук **Бакум З. П.**

Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS ____ Кількість балів _____

Члени комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Дармограй Т. А. Формування риторичної компетентності учнів старшої школи в процесі навчання української мови : рукопис. Кривий Ріг, 2022. 113 с.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню проблем формування риторичної компетентності учнів старшої школи у процесі навчання української мови. З'ясовано сутність поняття «риторика», «риторична компетентність», визначено психологічні чинники формування риторичних умінь і навичок. Розглянуто ключові підходи (компетентнісний, діяльнісний, особистісно орієнтований) і принципи: загальнодидактичні та специфічні, які враховано при розробленні власної методики. Проаналізовано Загальноєвропейські рекомендації до мовної освіти, Концепцію мовної освіти України, навчальну програму з української мови для 10-11 класів та підручники для учнів старшої школи.

Встановлено рівень риторичної компетентності учнів 10 класу. Результати діагностувальної роботи засвідчили середній рівень сформованості риторичної компетентності, що потребує створення відповідної методики, застосовано ефективні форми, методи й інтерактивні прийоми. Упроваджено систему вправ (підготовчі, тренувальні, комунікативні, риторичні) та завдань, що забезпечують розвиток риторичної компетентності. Окрім того, розроблена методика урахує адаптування до умов дистанційного навчання.

Ключові слова: риторика, риторична компетентність, формування риторичних умінь і навичок учнів, лінгводидактика, методи, система вправ.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 10 КЛАСУ	9
1. 1. Сучасні проблеми риторичної науки	9
1. 2. Риторична компетентність як наукова категорія.....	15
1. 3. Психологічні чинники формування риторичної компетентності учнів старшої школи	21
Висновки до першого розділу.....	25
РОЗДІЛ 2. ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА НАВЧАННЯ РИТОРИКИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ	27
2. 1. Лінгводидактичні засади формування риторичної компетентності.....	27
2. 2. Аналіз навчально-методичного забезпечення в контексті досліджуваної проблеми.....	36
2. 3. Стан сформованості риторичної компетентності учнів 10 класу ..	46
Висновки до другого розділу	53
РОЗДІЛ 3. УПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА ЇЇ РЕЗУЛЬТАТИ	55
3. 1. Методика формування риторичної компетентності учнів старшої школи.....	55
3. 2. Результати сформованості риторичної компетентності під час навчання української мови	68
Висновки до третього розділу.....	79
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	85
ДОДАТКИ	92
ДОДАТОК А	92
ДОДАТОК Б	94

ДОДАТОК В	95
ДОДАТОК Г	95
ДОДАТОК Г	101
ДОДАТОК Д	107

ВСТУП

Актуальність дослідження. Основи риторичної грамотності закладаються у школі, яка готує духовно розвинену, активну мовну особистість з високою комунікативною культурою й риторичними цінностями. У сучасному нормативно-правовому забезпеченні освіти загалом і мовної зокрема («Державний стандарт базової середньої освіти», закон України «Про освіту») зосереджено увагу на важливості володіння риторичними вміннями: 1) дотримуватися культури мовлення та норм мовленнєвого етикету, ураховувати культурні й особистісні відмінності співрозмовників, переваги та/або обмеження окремих груп чи осіб; 2) адаптуватися до змінюваних умов спілкування, розв'язувати нестандартні завдання з використанням потенціалу української мови та відповідних комунікативних стратегій; 3) використовувати вербальні та невербальні засоби в різноманітних міжособистісних, соціальних і культурних контекстах тощо [16].

Наразі зазнають змін і програми для старшої ланки загальноосвітніх закладів, зокрема, заміна уроків розвитку мовлення на уроки навчання практичної риторики. У чинній програмі з української мови (рівень стандарту) зазначено: «Важливе місце відведено вивченню основ риторики, адже риторика – це не лише теорія і практика досконалого мовлення, переконливого, гарного, ефективного тощо, це насамперед учення про мовленнєве виховання особистості. Потреба вивчення основ риторики зумовлена її суспільними функціями: виховання оратора як гідного громадянина, компетентного у публічному мовленні; визначення норм і правил публічної аргументації, що забезпечують продуктивне обговорення важливих для суспільства проблем; організація базових мовленнєвих суспільних відносин; визначення критеріїв оцінювання публічної діяльності, на основі яких добирають осіб, здатних обіймати відповідальні посади» [64, с. 97].

Вагомі здобутки в дослідженні проблеми риторичної науки та формування риторичної компетентності учнів старшої школи мають українські та зарубіжні

лінгвісти, лінгводидакти: Н. Голуб, М. Канале, О. Корчова, Л. Мамчур, Л. Мацько, В. Нищета, С. Омельчук, М. Пентилюк, Г. Сагач, В. Тарасова, М. Требін, Д. Хаймс. Практична риторика тісно пов'язана зі здобутками психології, оскільки активізує психічні процеси, що корелюються з ціннісно-сисловою сферою особистості. Психологічний аспект навчання практичної риторики в школі став предметом дослідження науковців: Г. Васьківська, О. Гріньова, Л. Подоляк, М. Савчин, Н. Токарева та ін.

У своїх працях вчені вказують на важливість риторизації освітнього процесу, яка має на меті сформувати мовну особистість, яка вміє правильно висловлювати думки та конкретно визначати мету та спроможна будувати розгорнуті висловлення, переконувати слухачів у правильності своїх міркувань.

Отже, обрана тема «Формування риторичної компетентності учнів старшої школи в процесі навчання української мови» є актуальною, оскільки розвиток риторичної компетентності супроводжує освіту та становлення особистості в соціумі.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та створенні методики формування риторичної компетентності учнів старшої школи.

Відповідно до мети визначено такі **завдання**:

1. На основі аналізу філософської, психолого-педагогічної, лінгводидактичної літератури обґрунтувати теоретичні засади дослідження.
2. З'ясувати значення категорії «риторична компетентність».
3. Проаналізувати зміст навчально-методичного забезпечення.
4. Визначити стан сформованості риторичної компетентності учнів 10 класу.
5. Розробити й експериментально перевірити методику формування риторичної компетентності учнів старшої школи.

Об'єктом дослідження є процес навчання риторики в старшій школі на компетентнісній основі.

Предмет дослідження – методика формування риторичної компетентності учнів 10 класу в процесі навчання української мови.

Для реалізації завдань використано такі **методи дослідження**:

– теоретичні: вивчення й аналіз філософської, лінгвістичної, психологічної, педагогічної, лінгводидактичної літератури задля обґрунтування структури риторичної компетентності учнів 10 класу та виокремлення критеріїв її розвитку; узагальнення наукових положень для розроблення методики розвитку риторичної компетентності учнів старшої школи;

– емпіричні: педагогічний моніторинг (анкетування, тестування), метод спостереження застосовано задля виявлення стану сформованості риторичної компетентності; педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний етапи для перевірки ефективності розробленої методики);

– статистичні: кількісний, якісний аналіз отриманих даних, їх порівняння для перевірки ефективності методики розвитку риторичної компетентності учнів старшої школи.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *витлумачено* сутність поняття «риторична компетентність учнів старшої школи» (комплекс риторичних знань, умінь та навичок, якостей, які визначають здатність та готовність до успішної комунікації); *визначено* структурні компоненти риторичної компетентності (знаннєвий, діяльнісний, ціннісний, поведінковий); розроблено методику розвитку риторичної компетентності учнів старшої школи в процесі навчання української мови з урахуванням особистісно орієнтованого, компетентнісного, комунікативно-діяльнісного підходів та основних принципів: загальнодидактичних і специфічних.

Теоретична значущість роботи полягає в системному аналізі проблеми формування риторичної компетентності в учнів старшої школи під час навчання української мови.

Практичне значення магістерської роботи: результати дослідження сприятимуть подальшому розробленню окреслених проблем, можуть бути використані вчителями для підготовки до уроків української мови, а також викладачами та студентами філологічних факультетів під час вивчення методики навчання української мови.

Апробація результатів дослідження: Всеукраїнські наукові читання молодих дослідників до Міжнародного дня слов'янської писемності (18 травня 2022 р. Криворізький державний педагогічний університет); ХСVI Міжнародна інтернет-конференція «Осінні наукові читання – 2022» (19 вересня 2022 р., м. Луцьк); III Міжнародна студентська наукова конференція «Глобалізація наукових знань: міжнародна співпраця та інтеграція галузей наук» (23 вересня 2022 р., м. Дніпро).

За темою опубліковано статті:

1. Дармограй Т. Проблема формування риторичних умінь учнів старшої школи під час навчання української мови. Наукові читання молодих дослідників до Міжнародного дня слов'янської писемності : збірник матеріалів студентських наукових читань, випуск 10. Кривий Ріг, 2022. С. 21-25.

2. Дармограй Т. Сучасні проблеми риторичної науки. С. 165. URL : <https://archive.liga.science/index.php/conference-proceedings/issue/view/inter-23.09.2022/8>

3. Дармограй Т. Лінгводидактичні засади формування риторичної компетентності учнів у процесі навчання української мови. С. 69. URL : chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://el-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/10/Lutsk_050922.pdf

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів та підрозділів до них, висновків до кожного розділу та загальних, списку використаної літератури, що містить 73 позиції та 6 додатків. Повний обсяг наукової роботи – 113 сторінок, із яких – 83 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 10 КЛАСУ

1. 1. Сучасні проблеми риторичної науки

Риторична наука формує цілісну особистість за допомогою слова. Навчання публічної (ораторської) мови передбачає формування різноманітних умінь (лінгвістичних, логічних, психологічних тощо), спрямованих на розвиток риторичної компетентності учнів (здібності та готовності здійснювати ефективне спілкування). Прикметна риса сучасних реалій – потужний розвиток мовленнєвих комунікацій. Це означає, що слово є ще й інструментом впливу на співбесідника під час вирішення конфліктних ситуацій на рівні державного, професійного або особистісного спілкування. Тобто, мистецтво переконання є наразі одним із найважливіших компетентностей гармонійно розвиненої особистості.

Термін «риторика» сягає своїм корінням грецької античності. Саме в цей період філософи порушують питання про шляхи розвитку риторичної науки, яка, на їхню думку, охоплює широке коло завдань і не обмежується лише мовленням. Античний філософ Аристотель схарактеризував риторику як «здатність знаходити можливі способи переконання щодо кожного предмета» [52, с. 20].

Історію українського ораторського мистецтва започатковують з 1073 р., коли з'явився трактат «Ізборник Святослава, де вперше натрапляємо на термін «риторика» в перекладі грецького рукопису «Про образех». Практичні наставлення з розмовного мовлення було згадано в багатьох письмових джерелах («Слово про Закон і Благодать», «Повість временних літ», «Слово о полку Ігоревім», «Бджола», місцеві літописи князівств). Першим твором, присвячений красномовству – «Сказання про сім вільних мудростей». В одному з розділів йшлося про риторику. Цю працю покладено в основу перших вітчизняних підручників із теорії красномовства. Розвиток ораторського

мистецтва як науки в Україні бере початок з уведення його як предмета в братських школах. Обов'язковою навчальною дисципліною воно стало в Києво-Могилянській академії. Зацікавленість ораторським мистецтвом була викликана потребами як культурного проповідування, релігійної полеміки, так і потребами світського листування, поезії. У 1659 р. було написано перший підручник з ораторського мистецтва давньою українською мовою – «Наука, альбо Спосіб зложення казання» (1659) ректора Києво-Могилянській академії Йоаникія Галятовського [42, с. 38].

Риторика (від гр. *ρητορική* – «наука ораторського мистецтва») – наука про красномовство, ораторське мистецтво; вивчає способи переконання та впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей [25, с. 109].

Збільшення зацікавленості риторикою в ХХ ст. виникає в основному через інтерес до мови. Обґрунтована думка про те, що для філософії та гуманітарних наук у ХХ ст. характерний так званий «лінгвістичний поворот», унаслідок якого представники різних наук, шкіл, напрямків починають приділяти увагу мові, а також збільшується цінність політичних та ідеологічних проблем.

Зокрема, до цього напрямку належали представники французького структуралізму. Зі структуралістською парадигмою також пов'язана діяльність представників бельгійської «Групи Мю» [72], до складу якої входили викладачі Льєжського університету (Жак Дюбуа, Франсіс Еделін, Жан-Марі Клінкенберг, Філіп Менге, Франсуа Пір, Адлен Трінон). Названа на честь однієї з фігур мови – метафори. Об'єктом наукових досліджень групи стала загальна риторика. У роботі «Загальна риторика» (*Rhétorique générale*, 1970) розпочала дослідження у руслі ідей «нової риторики» (неориторики) та структуралізму. Група Мю систематизувала всі наявні риторичні фігури та стежки, розділивши їх на чотири групи:

- метаплазми (операції з фонетичним та/або графічним виглядом мовної одиниці);
- метасемеми (операції на рівні значення мовної одиниці);
- метатак西斯 (операції на рівні синтаксису);

– металогізми (логічні операції).

Епоха масової комунікації наклала свій відбиток на тематику і стиль виступів ораторів. Сучасна масова культура і причетне до неї ораторське мистецтво значною мірою прагнуть допомогти людині в пошуках шляху утвердження своєї особистості. Це складний шлях, пов'язаний з формуванням певної світоглядної орієнтації. Відповідно, кожен авторитетний апостол сучасного красномовства передовсім намагається визначити означені орієнтири як головні, переконати своїх слухачів у їх привабливості та незаперечній першості [14].

Засновник сучасного практичного напрямку комунікативного впливу на слухача – Дейл Карнегі [19], який відкрив першу школу з навчання спілкування. Його теоретичне обґрунтування подано у праці «Як формувати упевненість у собі й впливати на людей, виступати публічно». Докладно описано, як правильно збирати матеріал, готувати правила підготовки тексту виступу, як покращити пам'ять, як поводитися на трибуні і як стояти під час виголошення промови, як краще починати й закінчувати виступ, як утримувати зацікавленість аудиторії та доносити свою думку за допомогою риторичних прийомів, що будуть зрозумілі кожному слухачеві. Д. Карнегі визначив основні принципи ефективної промови, кожен з яких має свої правила:

1) набувати основи майстерності (використовувати досвід інших, чітко уявляти свою мету та дотримуватися її, націлювати себе на успіх, постійно практикуватися);

2) розвивати впевненість (виявити причину страху привселюдних виступів, ретельно готуватися до промови: систематизовувати свої думки заздалегідь, репетирувати свою промову перед друзями, не заучувати її слово в слово, проводити бесіди із самим собою тощо);

3) говорити ефективно, швидко та легко (шукати теми виступів у власному житті, що не залишає байдужим вас самих, прагнути розділити свої думки зі слухачами) [19, с. 214].

У ХХ столітті риторика розвивається як наука про комунікативний вплив на слухача, про ефективне спілкування з аудиторією. В 60-х рр. ХХ століття на зміну класичній риторичі приходить «неориторика» (нова риторика) – це другий етап у розвитку риторичної науки. В основі – принципи класичної риторики з оновленими методами та врахуванням досягнень найновіших гуманітарних наук. Відтак неориторика розвинулась як «наука про пошук найпереконливіших аргументів та найвдаліших варіантів висловлення» [25, с. 90].

Неориторика розглядає риторичу як теорію й майстерність публічного виступу і водночас як ефективну комунікацію в будь-якій галузі життєдіяльності. Умовно поділяють на аргументативну (вивчає найкращі варіанти аргументації в ораторському виступі) та лінгвістичну (вивчає засоби виразності та переконливості в мовленні, є риторикою тексту) [25, с. 91].

Інформаційне ХХІ ст. спонукає суспільство до нової риторичи, у якій правила й закони винайдення ідей, тем, предметів викладу і способів їх представлення (інвенція), тезування і теорії аргументації (диспозиція) органічно втілювалися б у природну і доречну мовну форму (елокуція), прикрашаючи предмет мовлення в міру доцільної потреби і здорового глузду (елоквенція), гідно й майстерно виголошувалися (акція) [28, с. 4].

Науковці Х. Макович, Л. Вербицька, Н. Капітан [25, с. 109] виокремлюють такі види сучасної риторичи:

- риторика ЗМІ (ораторське мистецтво, яке функціонує в засобах масової комунікації: у теле- та передавання голосу, відеозображення чи тексту через мережу Інтернет);
- риторика інтерактивного спілкування (спілкування, обмін інформацією у мережі Інтернет);
- риторика Інтернету (засіб спілкування у всесвітній мережі: сайти, форуми, блоги, чати, онлайн-діалоги, конференції, листування електронною поштою тощо).

Предметом вивчення сучасної риторики є загальні закономірності мовної поведінки, які виявляються в різних ситуаціях спілкування. Завданням сучасної риторики є:

- формування мовної особистості;
- пошук оптимальних методик спілкування;
- вдосконалення механізмів взаєморозуміння учасників комунікації.

Л. Мацько вважає, що сучасна риторика як наука переконання виходить за межі публіцистичних промов, має широке застосування в найрізноманітніших ситуаціях мовного спілкування як усього соціуму, так і окремих мовців [28, с. 5]. Також змінюється традиційне сприймання риторики як науки про красномовство, з'являється поняття «дискурсивна риторика» (як засіб щоденного спілкування), що має широку сферу застосування.

Г. Сагач упевнена, що відродження в 70-90-ті роки ХХ ст. в українському суспільстві давньої науки риторики є цілком закономірним явищем. Передумови цього процесу полягають у посиленні демократичних тенденцій у житті суспільства, що, своєю чергою, зумовлюють виникнення у громади потреби в людях – політичних діячах, публіцистах, педагогах, які спроможні мислити самостійно і глибоко, чиє творче, яскраве, натхненне слово буде переконувати і спонукати до дій. Риторика, на переконання дослідниці, і є тією наукою, яка формує і розвиває в людини особистісне начало [54, с. 61].

Н. Голуб наголошує, що риторику доцільно вважати важливим складником сучасного освітнього процесу: «Нині мовно-риторична освіта – це не тільки теорія і практика, але й філософія мовленнєвого спілкування та поведінки людей, що включає в себе гносеологічний, мисленнєвий, лінгвокультурологічний, естетичний, психологічний, педагогічний та інші компоненти, що сприяють відродженню, збереженню й примноженню української риторичної традиції, формуванню життєво і професійно важливих здібностей, загальнокультурному розвитку суспільства» [12, с. 458].

Риторику сьогодні визначають як комплексну науку, оскільки вона інтегрує низку суміжних дисциплін (логіка, філософія, психологія, лінгвістика,

літературознавство, етика, сценічна майстерність тощо). Саме такі змістові компоненти визначають риторичну [7, с. 63]. Як філологічна наука, риторика вивчає способи побудови художньо-виразного мовлення. Форми функціонування риторичних структур – надфразових єдностей (текст, складне синтаксичне ціле, діалогічна єдність тощо) [59].

Отже, риторика з науки про пишне мовлення перетворюється у сучасну науку про ефективне та переконливе спілкування у всіх можливих життєвих ситуаціях та професійних комунікаціях [40, с. 155].

У сучасній лінгвофілософії з'явилося поняття «трансцедентна риторика» (в основі якої – ідеальна комунікація). Представник цього напрямку (Юрген Габермас) [6] стверджує, що гармонійне суспільство може функціонувати за умови послуговування ідеальною риторикою. Тобто, комунікація між різноманітними суспільними осередками має бути толерантною. Ідея толерантності спілкування ґрунтується на багатьох чинниках, найважливішим серед яких є засвоєння риторичних умінь і навичок [51].

За останні роки можна відстежити зневагу щодо дотримання культури мовлення у спілкуванні людей, як на побутовому рівні, так і в письмовому й усному мовленні офіційних осіб; часто – у засобах масової інформації (уживання неформальної лексики, вільне поводження з літературними й граматичними нормами мови та очевидні орфоепічні й орфографічні помилки). На думку дослідників, означений процес активізувався в останні десятиліття у зв'язку зі змінами в суспільній свідомості [59].

Чим більше розвивається суспільство, стає демократичнішим, тим ширшим є коло ідей щодо розв'язання важливих для громадян проблем. Активним членом такого суспільства може стати лише особистість, здатна публічно висловлювати й аргументувати власні думки. Тому, важливою проблемою сучасного суспільства є поступове відродження риторики в сучасній системі української освіти [7, с. 62].

Отже, сучасна риторика – це наука про ефективне управління мовленнєвою діяльністю, що розвиває в людині набір особистісних якостей (культура

мовлення, мислення, поведінки тощо) та передбачає уміння належно висловлювати свої думки, переконувати аудиторію, враховувати її особливості.

1. 2. Риторична компетентність як наукова категорія

Проблема риторичної компетентності є предметом наукового пошуку багатьох науковців, як зарубіжних (М. Канале, С. Сайдалалова, М. Свейн), так і вітчизняних (М. Барахтян, Н. Голуб, Л. Каніболоцька, Л. Мамчур, Л. Мацько, В. Нищета, Г. Онуфрієнко, Г. Сагач, М. Пентилюк, С. Толочко, Н. Янц та інші).

Розглядаючи сутність поняття «риторична компетентність», науковці тлумачать його по-різному:

– інтегративна особистісна якість, що охоплює володіння риторичними знаннями, вміннями й навичками, які «визначають здатність і готовність до ефективного та оптимального спілкування, реалізовані й закріплені в досвіді комунікативної й риторичної діяльності» (В. Нищета) [35, с. 327].

– здатність продукувати різноманітні тексти переконливого мовлення в межах суспільного й міжособистісного спілкування для аргументованого донесення інформації; грамотне використання усіх можливих засобів риторики з метою впливу на співрозмовника, а також задля формування індивідуального ораторського стилю (С. Толочко) [62, с. 333];

– вторинна граматики з культурологічною функцією, здатність до побудови комунікативних стратегій (Г. Онуфрієнко) [41, с. 63];

– знання про риторіку, вживання мовних засобів у мовленні; володіння риторичними вміннями; громадянський світогляд; рефлексію та готовність особистості до активної діяльності (І. Кухарчук, Л. Лучкіна) [23, с. 150];

– мовленнєва розвиненість, яка передбачає опанування системи мовленнєвих знань і вмінь, потрібних для спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності (Л. Мамчур) [27, с. 182];

– сукупність знань і вмінь, що забезпечують ефективну комунікацію в міжособистісній, професійній та публічній сферах; цілеспрямований процес,

який обумовлюється дотриманням відповідних психолого-педагогічних та лінгводидактичних умов, а також застосуванням науково-методичної системи творчих завдань (М. Барахтян) [3, с. 22];

– складне інтегративне утворення особистості, яке передбачає володіння риторичними знаннями, уміннями та навичками, якостями, що визначають здатність до ефективного спілкування (Л. Каніболоцька) [18, с. 140];

– здатність творити, вимовляти оригінальний текст певного жанру мовлення, показати співпереживання відповідно до потреб адресата, мети виступу та ситуації мовлення (С. Сайдалалова) [73, с. 1];

– здатність суб'єкта до успішного здійснення риторичної діяльності в професійній сфері, що ґрунтується на системних знаннях з риторики та способів їх здобуття, риторичних уміннях і навичках, а також сукупності особистісних якостей: мотивація, вольовий прояв і рефлексія (В. Нагаєв) [34, с. 87];

– поєднання теоретичної та практичної готовності відтворення текстів різних стилів; доцільного використання риторичних засобів із метою впливу на співрозмовника; риторичного й особистісного розвитку (Н. Янц) [70, с. 179];

– комплекс послідовно здійснюваних риторичних дій, які ґрунтуються на знанні законів загальної риторики і забезпечують ефективне спілкування: здатність без викривлень сприймати і передавати інформацію; здатність до логічного мислення, аргументованого і зрозумілого викладу думок; здатність вести полеміку й дискусію тощо (С. Шестакова) [68].

З огляду на сказане Л. Мацько [28, с. 4] визначає завдання, які учні повинні виконати під час вивчення курсу «Риторика»:

– засвоїти знання, що становлять значення риторики як науки й оволодіти риторичною термінологією;

– вивчити історію і джерела риторики та педагогічної майстерності, тому що кожний відомий ритор був і майстерним педагогом риторики;

– ознайомитися зі зразками промов визначних ораторів минувшини та сучасності аби порівняти собою та максимально використати їхній досвід;

– навчитися робити риторичний аналіз текстів різних типів промов;

- продукувати тексти різних типів промов з потрібної теми;
- сформулювати пильне ставлення до свого мовлення і суспільної мовної практики та вміння рефлексувати.

М. Пентилюк [47, с. 274] розглядає риторичку в єдності зі стилістикою, культурою мовлення та лінгвістикою тексту. Відповідно, науковець зазначає, що виховання риторичної культури старшокласників вимагає формування спеціальних умінь педагога на основі тісного зв'язку з вихованням мовленнєвої культури особистості, для чого необхідно включити до навчальних програм дисципліни, які формують мисленнєво-мовленнєву та комунікативну культуру учня, у тому числі: рідну та іноземні мови, логіку та риторичку. Також виокремлює ключові риторичні уміння та навички:

- сприймати усні й писемні висловлення різноманітних стилів;
- аналізувати тексти та висловлювати власну думку про зміст і форму вираження;
- будувати висловлення різної тематики й структури;
- оцінювати текст з погляду його змісту, форми, задуму й мовного оформлення;
- створювати монологічні й діалогічні висловлення відповідно до мети, застосовувати засоби виразності;
- розрізняти види і жанри красномовства та вміти оцінити їх ефективність і рівень впливу на аудиторію;
- аналізувати й редагувати власні висловлення, виступати з промовама [47, с. 84-85].

О. Корчова [21, с. 27] риторичну компетентність визначає як інтегровану якість, що виражається через здатність особистості унормовано, усвідомлено, риторично правильно використовувати мовні ресурси задля продукування авторсько-адресного тексту, створюючи психологічний комфорт спілкування в умовах конкретної комунікації.

Н. Голуб [9, с. 137-138] з'ясовує риторичну компетентність старшокласника як здатність: «ефективно використовувати мовно-риторичні

знання, уміння задля гармонізації всіх видів спілкування, досягнення комунікативної мети, утвердження вищих морально-етичних і патріотичних ідеалів суспільства», серед її важливих складників виокремлює три групи риторичних умінь: докомунікаційні (спрямовані на реалізацію завдань чотирьох розділів риторики: «Інвенція», «Диспозиція», «Елоквенція», «Меморія»), комунікаційні (пов'язані з виголошенням промови і контактом з аудиторією) та після-комунікаційні (забезпечують спадання інтелектуально-психологічної напруги (так зване інтелектуально-психологічне розвантаження), «перегляд» і критичне оцінювання власного виступу).

В. Нищета [29, с. 23] розглядає риторичну компетентність як вищий рівень якостями особистості, що вказують на готовність до ефективного спілкування. Учений вбачає структуру риторичної компетентності в шести площин:

- 1) теоретико-практична (набір мовних і риторичних знань та їх уміле застосування в мовленні);
- 2) організаційно-методологічна (добір стратегій і тактик спілкування);
- 3) процесуально-діяльнісна (навички спілкування, комунікації відповідно до мовленнєвої ситуації; уміння використовувати вибрані засоби для досягнення комунікативної мети);
- 4) морально-етична (цінності, ціннісні орієнтації, духовність особистості);
- 5) комунікативна активність (комунікабельність);
- 6) впливовості мовленнєвого акту (використання емоційно забарвлених засобів мови задля досягнення поставленої мети).

О. Ранюк [50, с. 45] вважає, що риторичні уміння – це поєднання кількох компонентів: мисленнєво-мовленнєвого (спрямований на розвиток творчого мислення, інтелектуального центру, мисленнєвих здібностей людини тощо); лінгвістично-мовленнєвого (пов'язаний з опануванням певної сукупності знань та відповідних умінь, тобто це мовна підготовка або мовний складник, а також це використання лінгвістичних знань у процесі мовлення); комунікативно-діяльнісного (готовність студентів до спілкування в іншомовному середовищі,

вибір стилю спілкування, толерантність під час спілкування іноземною мовою, здатність розв'язувати конфлікти, що виникають у процесі спілкування тощо).

Натомість інші лінгводидакти виокремлюють такі компоненти у структурі риторичної компетентності: 1) мотиваційний, емоційно-вольовий, когнітивний, мовно-естетичний, мовленнєво-поведінковий, морально-ціннісний та рефлексійний (О. Кучерук) [24, с. 10]; 2) теоретико-практичний, процесуально-діяльнісний, морально-етичний, комунікативної активності, впливовості мовленнєвого акту й організаційно-методологічний (В. Нишета) [38, с. 67]; 3) лексико-граматична грамотність і багатство словникового складу; виразність стилістики та правильність вибору стилю й тону мовлення, уміння спілкуватися, управляти своїм мисленням і мовленням; володіння технікою висловлення (постановка голосу, техніка дихання, тембр, наявність відповідних динамічних відтінків) (Л. Мамчур) [27, с. 184]; 4) когнітивний (знання базових категорій риторики: риторичний ідеал, закони загальної риторики, класичний риторичний канон, засоби комунікації тощо); діяльнісний (набір професійно значущих умінь і навичок риторичної діяльності); мотиваційний (формування інтересу до риторичної діяльності, готовності до здійснення риторико-педагогічної діяльності на високому рівні, прагнення до удосконалення власної риторичної діяльності (Т. Садова) [56, с. 98].

Доволі широке визначення складників риторичної компетентності надають американський (М. Канале) та канадський (М. Свейн) лінгвісти [71, с. 29, 31]. На їхню думку, важливими є такі компетенції у складі риторичної компетентності:

1) граматична компетенція (включає знання фонології, орфографії, лексики, словотворення та формування речень);

2) соціолінгвістична компетенція (знання соціокультурних правил вживання; це пов'язано зі здатністю учнів працювати, наприклад, з налаштуваннями, темами та комунікативними функціями в різних соціолінгвістичних контекстах; окрім того, йдеться про використання відповідних граматичних форм для різних комунікативних функцій у різних соціолінгвістичних контекстах);

3) дискурсивна компетенція (опанування учнями розуміння та продукування текстів у режимах аудіювання, говоріння, читання та письма, він має справу з когезією та когерентністю в різних типах текстів);

4) стратегічна компетенція стосується компенсаторних стратегій у разі граматичних, соціолінгвістичних або дискурсивних труднощів, таких як використання посилових джерел, граматичний та лексичний парафраз, прохання повторити, роз'яснення, уповільнене мовлення або проблеми у зверненні до незнайомих людей, коли вони не впевнені у своїй соціальній ситуації, статусу або в пошуку правильних пристроїв згуртованості. Це також пов'язано з такими факторами продуктивності, як боротьба з неприємним фоном шумом або використання заповнювачів проміжків.

С. Горобець [13, с. 113] акцентує на значущості означеної проблеми: «риторична компетентність є однією з життєвих компетентностей, яка повинна формуватися в процесі навчання в загальноосвітній школі й у закладах вищої освіти, особливо у вивченні філологічних дисциплін». На думку І. Якобчук [69], риторична компетентність тісно пов'язана з риторичною компетенцією, що відображає життя мови, мовну й мовленнєву культури. Вона є ширшою за риторичні знання, адже поєднує в собі й історію риторики, зв'язок мови і культури, духовний світ особистості, жанровостилістичні особливості текстів як продуктів мовленнєвої діяльності, їх функціонування.

Отже, поняття «риторична компетентність» дослідники визначають по-різному. Ця проблема є предметом наукового пошуку як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. З огляду на зазначене можна зробити висновок, що риторична компетентність – інтегративна якість особистості, оскільки містить комплекс знань, умінь та навичок з риторики; уміння застосовувати знання мови у процесі спілкування, використовувати необхідні способи взаємодії з іншими людьми.

1. 3. Психологічні чинники формування риторичної компетентності учнів старшої школи

Наразі актуальним питанням мовної освіти є риторизація усього процесу під час навчання української мови, а саме: шляхи формування комунікативних умінь і навичок, які стануть у нагоді учневі задля ефективного висловлення своїх думок [29, с. 8].

У сучасній мовній освіті в середній загальноосвітній школі відбувається етап реформування, що передбачає урахування суспільних функцій української мови та зумовлює цим унесення значущих змін до програм, уведення в старших класах елементів риторики. Цей розділ залучений до програми задля посилення практичного спрямування мовного курсу, щоб задовольнити суспільний інтерес до риторики як науки і мистецтва слова, а також нагальну потребу піднесення мовленнєвої культури учнів [30].

В. Федоренко [67, с. 4] визначає, що потреба «риторизації» курсу мови очевидна, оскільки людина не може обійтися без основ риторичної майстерності як у сфері професійної діяльності, так і поза нею. Потребами суспільства на перший план висунуто вміння вести конструктивний діалог, організовувати процес спілкування, аналізувати й інтерпретувати необхідну інформацію, уміти користуватися засобами масової інформації та спілкуватися з громадськістю.

Звісно, школа не готує професійних журналістів, ораторів тощо, проте кожен випускник повинен вміти сприймати і грамотно передавати інформацію, відстоювати свої переконання, виступати з аргументами, порадами, критикою тощо. Протягом юнацького віку учні набувають високого рівня інтелектуального розвитку, збагачують духовний світ, починають масштабно та глибоко розглядати свій внутрішній світ, тобто формують цілісний Я-образ у самовизначенні життєвого та професійного планів й вже усвідомлено спрямовують свій погляд у майбутнє, що свідчить про перехід до етапу дорослості [53, с. 234]. Отже, особливим новоутворенням психічного розвитку цього віку є орієнтація на майбутнє, яка визначає життєву перспективу загалом (потреба зайняти

внутрішню позицію дорослого, відчутти себе членом суспільства, визначити своє призначення в житті) [46].

Чільне місце у старшокласників посідають мотиви, пов'язані із самовизначенням. Старша ланка школи створює для цього необхідні умови, зокрема під час проведення профорієнтаційної роботи. В учнів поступово виникає зацікавленість теоретичними проблемами та їх розв'язання, способами пізнання й навчання.

Учні в цей період відчують нагальну потребу в самореалізації, прагнуть бути корисними й отримувати за це визнання, зокрема під час залучення до волонтерської діяльності та участі у різноманітних соціальних проектах; з ентузіазмом беруть участь не лише в тренінгах, але й прагнуть самостійно проводити їх, проявляють ініціативу у розробці презентацій, зйомці соціальних роликів, плануванні та реалізації флешмобів, підготовці різноманітних конкурсів, позакласних заходів та участі в самоврядуванні [5, с. 26].

Відповідно, більшість переживають так звану «кризу ідентичності» (за Е. Еріксоном), що може слугувати поштовхом для розвитку особистості, так і перешкодою для самореалізації. Цей стан допомагає учням у розвитку особистості, зокрема при визначенні цінностей та їх реалізації [17, с. 108]. О. Гріньова [15] зазначає, що, окрім самоідентичності особистості, в юності підвищується й рівень національної самоідентичності.

З фізіологічного погляду, у цей період завершуються дозрівання кори великих півкуль, остаточне формування всіх ділянок головного мозку та завершення статевого дозрівання, як наслідок учнів вміють швидко переключатися між різними видами діяльності цілеспрямовано, використовувати різні види уваги. Із позиції соціальної, ранній юнацький вік пов'язаний з процесом соціалізації, а це означає залучення до оволодіння системою знань, на основі яких учні формують власні матеріальні та духовні цінності, виконують суспільні функції та несуть соціальну відповідальність [53, с. 235].

Л. Подоляк [46] зазначає, що пізнавальні здібності старшокласника удосконалюються: збагачується науковий понятійний апарат, відбувається оволодіння складними інтелектуальними операціями, більш продуктивною стає розумова діяльність. Навчальні дії трансформуються в методи наукового пізнання: юнаки оволодівання елементами дослідницької діяльності (формулюванням гіпотез, плануючим контролем, прогнозуючою оцінкою); формуються певні розумові звички, які становлять основу культури розумової праці; продовжується розвиток теоретичного мислення, розвивається здатність до зв'язного логічного міркування, до високого рівня узагальнення та систематизації знань; підвищується самостійність, гнучкість та продуктивність мислення, його рефлексивність; зростає продуктивність логічної пам'яті, що пов'язана з операціональним мисленням. Як наслідок, збільшується обсяг уваги, здатність до її концентрації, переключення та вибіркової.

У дослідженнях визначено, що юнацький вік – сенситивний, тобто сприятливий для розвитку ціннісних орієнтацій як стійкої якості особистості, що сприяє становленню світогляду учнів, їх ставленню до навколишньої дійсності, є необхідною умовою формування зрілих життєвих планів, особистісного й професійного самовизначення [61, с. 192].

Курс риторики спирається на уміння, якими оволоділи учні з розвитку мовлення, виразного читання теорії літератури, стилістики. Він буде ефективним, якщо ґрунтуватиметься на багатстві духовного світу учня, загальному розвитку особистості, знаннях, високій активності в суспільному й особистому житті. Відповідно, риторична підготовка слугує серйозній соціокультурній меті, що відповідає вимогам життя, задовольняє соціальне замовлення держави [30].

Відповідно, важливу роль у формуванні риторичної компетентності відіграють ціннісно-сміслові орієнтації старшокласника. Під формуванням ціннісно-сміслових орієнтацій маємо на увазі створення педагогічних умов, які ініціюють процеси осмислення, переосмислення гуманістичних цінностей, і побудова на їх основі моральної картини діяльності й поведінки учнів.

Формування ціннісно-сміслових орієнтацій відбувається за допомогою творчо-розвивальних технологій та інформаційно-пошукових ситуацій.

Г. Васьківська [4, с. 15] наголошує, що метою гуманітарної освіти є формування цілісної картини світу в спільній діяльності дорослих і дітей, що дасть змогу не засвоювати цикл предметів, а передовсім залучатися до загальнолюдської культури, тобто оволодівати способами мислення й здібностями, за допомогою яких люди протягом багатьох віків будували світову цивілізацію. Спілкування при цьому відіграє провідну роль, а однією зі значущих сфер активності на етапі ранньої юності є власне міжособистісне спілкування. Погоджуємось із думкою про те, що процес навчання пов'язаний з розвитком міжособистісної комунікації під час якої формуються риторичні вміння й навички учнів.

Зважаючи на те, що найбільш помітні особистісні характеристики юнаків у цьому віці: нетерпимість, конфліктність, агресивність, максималізм, і від рівня прояву цих характеристик певною мірою залежать і успішність навчання учнів у школі, взаємини з педагогами, батьками, однокласниками, ефективність адаптації до нових умов.

М. Савчин [53, с. 252-253] зазначає, що цей період характеризується довільністю всіх психічних пізнавальних процесів та здатністю керувати власною пізнавальною діяльністю, оскільки відбувається становлення словесно-логічного мислення, перехід до вищих рівнів абстрактного мислення. Це свідчить про те, що учні вміло застосовують логічні операції (аналіз, синтез, абстрагування, порівняння, узагальнення та конкретизацію). Оскільки мислення і мовлення тісно пов'язані, відбуваються помітні зміни у розвитку мовлення шляхом удосконалення писемного, усного, монологічного та діалогічного мовлення). Змінюється також внутрішнє мовлення учнів у вигляді переходу від розгорнутого до скороченого. Важливим у цьому віці є забезпечення партнерства та співпраці у процесі навчання, захопленість учителем власним предметом, емоційність викладу, професіоналізм, реалізація зворотного зв'язку між учнями

і вчителем, об'єктивне оцінювання знань та вмінь учнів, створення проблемних ситуацій та впровадження особистісно орієнтованого підходу [49, с. 282].

Отже, пізнавальна діяльність старшокласників характеризується певними новоутвореннями: 1) *сприймання* досягає високого рівня, оскільки учні залучають попередній досвід, наявні знання, унаслідок чого удосконалюється узагальнення дійсності, самоспостереження; 2) *мовлення* ускладнюється за рахунок оволодіння знань рідної та іноземної мов (напр., учні широко використовують складні конструкції), а також відбувається перехід від розгорнутого до скороченого внутрішнього мовлення; 3) *мислення* характеризується системністю, рефлексивністю; 4) домінує словесно-логічна й довготривала *пам'ять*; 5) удосконалюється репродуктивна й творча *уява*.

Висновки до першого розділу

На основі аналізу наукових праць із риторики, лінгвістики, педагогіки, психології та лінгводидактики (Л. Мамчур, Л. Мацько, В. Нищета, М. Пентилюк, О. Ранюк, Ю. Римашевський, Г. Сагач, В. Сарапин, В. Тарасова, С. Толочко та ін.) з'ясовано сучасні проблеми розвитку риторичної науки, сутність поняття «риторична компетентність» та психологічні чинники формування риторичної компетентності учнів у процесі навчання української мови.

Окреслено коло її завдань, що сягають ще античних часів класичної риторики. Поява нової риторики (неориторики) зумовлена зміною епохи, що спонукало до оновлення методів, завдань, тематики та стилю виступів. Основною метою сучасної риторики є ефективна комунікація в будь-якій сфері життєдіяльності.

У результаті теоретичного осмислення й аналізу інтерпретацій поняття «риторична компетентність» дійшли висновку, що в науковій літературі відсутнє єдине визначення означеної категорії. Визначили, що риторична компетентність – інтегрована якість, яка передбачає здатність особистості унормовано,

усвідомлено, риторично правильно використовувати мовні ресурси задля продукування авторсько-адресного тексту, створюючи психологічний комфорт спілкування в умовах конкретної комунікації.

На основі вивчення й аналізу психолого-педагогічної літератури (Г. Васьківська, Т. Воронцова, Л. Подоляк, М. Савчин, Н. Токарева та ін.) доведено, що для формування риторичної компетентності важливу роль відіграють усі психічні пізнавальні процеси старшокласника, які характеризуються: довільністю, становленням словесно-логічного мислення, перехід до вищих рівнів абстрактного мислення, здатність усвідомлено оволодівати логічними операціями (аналізом, синтезом, порівнянням, абстрагуванням, конкретизацією, узагальненням), удосконаленням усного й писемного, діалогічного й монологічного мовлення. Більшість учнів переживають «кризу ідентичності», яка визначає цінності та їх реалізації, тому надзвичайно важливими є процес соціалізації й формування ціннісно-сміслових орієнтацій учнів. Цього можна досягти завдяки гуманітарній освіті, зокрема, на уроках практичної риторики під час навчання української мови.

Дійшли висновку, що задля ефективного розвитку риторичної компетентності учнів у процесі навчання української мови необхідно враховувати вікові особливості старшокласників: психічні процеси, рівень пізнавальних можливостей та інтереси.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА НАВЧАННЯ РИТОРИКИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

2. 1. Лінгводидактичні засади формування риторичної компетентності

Ефективне формування риторичної компетентності ґрунтується на доцільно визначеному змісті освітнього матеріалу, лінгводидактичних підходах, загальнодидактичних та специфічних принципах навчання, що визначають зміст, форми, методи, прийоми, засоби навчання.

У Державному стандарті базової середньої освіти [48] виокремлено особистісно орієнтований, компетентнісний і діяльнісний підходи та зазначено: «особистісно орієнтований підхід до навчання забезпечує розвиток академічних, соціокультурних, соціально-психологічних та інших здібностей учнів. Компетентнісний підхід сприяє формуванню ключових і предметних компетентностей. Діяльнісний підхід спрямований на розвиток умінь і навичок учня, застосування здобутих знань у практичних ситуаціях, пошук шляхів інтеграції до соціокультурного та природного середовища».

Компетентнісний підхід до навчання мови втілюється в головній меті мовної освіти – формування комунікативної компетентності учнів (здатність встановлювати та підтримувати контакти в будь-якій сфері в результаті засвоєння теоретичних знань із мови, володіння комунікативними вміннями й навичками за наявності мовних здібностей та комунікативного досвіду) [45, с. 3].

С. Омельчук [39, с. 5] об'єднав основні підходи до навчання української мови у три тематичні групи: 1) за способом суб'єктивної організації навчальної діяльності – діяльнісний, індивідуальний, компетентнісний, особистісний, особистісно-діяльнісний підходи; 2) за способом організації засвоєння навчального матеріалу з мови – дедуктивний, диференційований, індуктивний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний, системний, системно-лінгвістичний

підходи; 3) за характером добору лексико-граматичного матеріалу – професійно спрямований, соціокультурний, текстоцентрично-дискурсивний, функційний, функційно-стилістичний підходи.

Н. Голуб [10, с. 150] виокремлює такі складники риторичної компетентності:

– когнітивний (знання поняття «риторика», зв'язок риторики і культури, поняття про мовленнєву діяльність, знання риторичних засобів, розуміння задуму мовлення, риторичної рефлексії);

– практико-діяльнісний (уміння правильно визначити якісний склад риторичної ситуації, розгорнути тему виступу з проблеми, розташовувати мовні ідеї в риторичній ситуації, вибудовувати дії в риторичній ситуації, здійснювати рефлексію);

– особистісний (усвідомлення значущості риторики як науки та власної потреби в удосконаленні риторичних знань).

Узагальнення наукових підходів до обґрунтування лінгводидактичних засад формування мовленнєвої компетентності дозволило виокремити низку загальнодидактичних і специфічних принципів навчання.

Загальнодидактичні принципи впливають із психології навчання і визначають загальний напрям у розробленні засобів навчання, які використовуються під час навчання різних предметів. Вони знайшли своє відображення в працях Ю. Бабанського, М. Данилова, А. Дістервега, С. Карамана, Я. Коменського, В. Онищука, М. Пентилюк, Г. Песталоцці, К. Ушинського та інших. Ці принципи пов'язані з психологічними основами навчання та спрямовують на активізацію інтелектуальної роботи студентів, учать їх раціонально мислити, розвивати пам'ять та інші пізнавальні здібності.

Загальнодидактичні засади ґрунтуються на принципах науковості, систематичності, спадкоємності, перспективності, зв'язку теорії з практикою, наочності, свідомості, доступності тощо. Специфічні засади також мають свої аспекти: зв'язок вивчення мови з розвитком мовлення, взаємозв'язок у вивченні всіх розділів шкільної програми, функціонально-стилістична спрямованість у

навчанні мови, взаємозалежність усного і писемного мовлення, випереджувальне навчання усного мовлення, зв'язок навчання пунктуації та виразного читання, структурно-семантичний підхід до вивчення синтаксису тощо [47, с. 27].

На думку Л. Мацько [28, с. 112], доцільним є виокремлення трьох основних принципів розвитку усного мовлення учнів.

1. Зв'язок усного мовлення з життям (особисті спостереження та власний досвід, а також знання, отримані на уроках. Завдання учителя полягає у створенні сприятливих умов, які мотивуватимуть учнів ділитися своїми спостереженнями та досвідом, а також у наданні допомоги під час підготовки усного виступу.

2. Зацікавленість змістом та формою мовлення. Тема має зацікавити учня, тому важливо, щоб учитель не був байдужим до обраної учнем теми.

3. Вправне керівництво вчителя. Учитель має бути фасилітатором, наставника без нав'язування власних суджень, що, своєю чергою, сприятиме формуванню індивідуального ораторського стилю учня.

Відповідно, уроки практичної риторики визначаються не тільки загальнодидактичними, лінгводидактичними принципами навчання (взаємозалежність мови і мислення, між- і внутрішньо предметного зв'язку, історичний тощо), а й специфічними, визначеними з урахуванням змісту та закономірностей діяльності в процесі підготовки учня-оратора (В. Нищета), а саме:

1) принцип практичного спрямування – уроки практичної риторики спрямовані на те, щоб створити умови для учнів з метою удосконалення комунікативних умінь і навичок;

2) принцип позитивної педагогічної взаємодії – як зазначалося у попередніх розділах, кожному людину можна навчити прийомам практичної риторики, щоб вона змогла презентувати себе у соціумі. Саме тому необхідно створювати «ситуації успіху», дотримуватися об'єктивності під час схвалення чи критики;

3) принцип гармонізуючого діалогу – оптимальна діалогічність на уроках допомагає об'єднати учасників дидактичної та комунікативної взаємодії. Практична риторика спрямована на прагматичне використання мовлення (повідомлення інформації, впливу на співрозмовника тощо);

4) принцип активного сприймання – впливає із попередніх і передбачає активне включення у комунікативний процес, що ставить вимогу бути не тільки активним мовцем, а також уміти активно слухати;

5) формування особистості через слово – формування мовної особистості шляхом ознайомлення із видатними персоналіями ораторів, зразками їх промов, здобутками світової та національної культури;

6) принцип аксіологізації – впливає з попереднього та передбачає формування ціннісних орієнтирів, з урахуванням світової та національної етики;

7) громадянського виховання – полягає у формуванні засобами риторики відповідальної, патріотичної людини, яка має активну життєву позицію;

8) принцип «мовленнєвого вчинку» – стверджує силу слова, яке може завдати більшу шкоду, аніж фізичний біль, оскільки впливає на психоемоційний стан особистості, довше залишається в пам'яті (практично закодує підсвідомість людини) [37, с. 16].

Фундаментально важливими є вивчення основних положень теоретичної риторики, своєрідних законів красномовства. Їх класифікацію розробила Г. Сагач у навчальному посібнику «Золотослів» [55, с. 49-50]:

– концептуальний закон (формування уміння аналізувати предмет дослідження та будувати задум і концепції);

– закон моделювання аудиторії навчає будувати «портрет» аудиторії за соціально-демографічними, соціально-психологічними та індивідуально-особистісними ознаками;

– стратегічний закон формує і розвиває уміння розробляти програму діяльності на основі створеної концепції, визначати мету, формулювати тезу, визначати напрямки діяльності;

- тактичний закон навчає, як працювати з фактами та аргументами, як створити атмосферу інтелектуальної й емоційної співтворчості;
- мовленнєвий закон розвиває уміння володіти словом;
- закон ефективної комунікації формує та розвиває уміння встановлювати, зберігати й закріплювати контакт з аудиторією;
- систематично-аналітичний закон передбачає аналіз власних дій і почуттів, вміння оцінювати діяльність інших та навчитися рефлексувати.

Вагомий внесок у лінгводидактичних дослідженнях зробила З. Бакум [2], яка створила систему фонетичних вправ для розвитку комунікативних умінь і навичок, наголошуючи на перевазі вправ усного характеру під час навчання фонетики [1, с. 143], що буде більше впливати на формування мовної та мовленнєвої компетентності учнів, що, своєю чергою, стане підґрунтям для опанування риторичними уміннями й навичками.

В. Нищета [35, с. 235] наголошує на необхідності розгляду риторичних вправ у контексті принципу текстоцентричності (текстоорієнтованості) – роботи з текстами (готовими текстами-зразками) і над текстами (моделювання, проектування, творення первинних і вторинних текстів).

Відповідно до чинної програми принцип текстоцентризму передбачає «засвоєння мовних знань і формування мовленнєвих умінь і навичок на основі текстів, усвідомлення структури тексту й функцій мовних одиниць у ньому, формування вмінь сприймати, відтворювати чужі й створювати власні висловлення, здійснювати міжпредметний зв'язок української мови й інших предметів» [44, с. 5].

Є певна група власне риторичних умінь, укладена Н. Голуб [8, с. 5]:

- докомунікаційні (належна атмосфера спілкування, вчитель повинен на етапі організаційного моменту встановити позитивний настрій учнів);
- комунікаційні (процес виголошення промови й контакту з аудиторією: вміння: триматися перед аудиторією; орієнтуватися в часі; ставити запитання й давати відповідь; тримати зоровий контакт із аудиторією; правильно обирати тональність, орієнтуватися в різних ситуаціях спілкування тощо);

– післякомунікаційні (оцінювання власного виступу).

Оскільки риторичні вміння є складною категорією, тому містять певну систему якостей індивіда. Г. Васьківська [4, с. 18] виокремлює такі властивості індивіда з розвиненими риторичними вміннями:

- емоційне ставлення до ровесників і оточення (схильність до емпатії);
- знання норм і правил спілкування з іншими і здатність осмислювати процес спілкування (уміння прогнозувати ситуації спілкування, рефлексувати, заглиблюватись у свій внутрішній світ тощо);
- ціннісно-сміслові орієнтації особистості в сфері спілкування (надання об'єктивної оцінки поведінки та вчинків інших і своїх);
- вияв турботи про представників найближчого оточення, самостійність та ініціатива у наданні допомоги, творче ставлення до спілкування.

Означені риторичні вміння допоможуть старшокласникові подолати сором'язливість, скеровувати свої вчинки відповідно до дій оточення, стимулювати досягати поставлених цілей, об'єктивно оцінювати своєї діяльності та інших.

Оскільки основною формою організації навчання в загальноосвітній школі є урок, а в шкільній українськомовній освіті – урок української мови, тому формування риторичної компетентності учнів основної школи передбачено безпосередньо на уроках української мови та на уроках розвитку мовлення, й опосередковано – у процесі позанавчального педагогічного спілкування, на уроках української літератури. Відповідно до сучасних тенденцій у лінгводидактиці уроки розвитку мовлення пропонують називати уроками розвитку комунікативних умінь і навичок.

Модель методики формування риторичної компетентності учнів у процесі навчання української мови містить три групи методів: традиційні, інтерактивні та специфічні (спрямовані на оволодіння учнями практичними комунікативними й риторичними вміннями).

На думку Н. Голуб [10, с. 150], традиційні методи впливають з основних складників риторичної компетентності: 1) для когнітивного ефективним буде

використання методів пояснення, бесіди (евристичної, аналітико-синтетичної, підготовчої), спостереження над мовою, роботи з підручником, проблемних методам навчання, методів роботи із текстом; 2) для практико-діяльного доцільним буде використання методу вправ: вправи на текстовій основі, когнітивні вправи (на зіставлення й порівняння, абстрагування, класифікацію, аналіз), конструктивні (на трансформацію, редагування, переклад, адаптацію до сприйняття студентами), комунікативно-творчі вправи (репродуктивні, респонсивні, описові, композиційні, ініціативні, дискусивні); метод проєктів (дослідницькі, інформаційні, творчі, практико орієнтовані); метод лінгвістичної гри; 3) особистісний компонент можна реалізовувати під час виконання тестів на текстовій основі, написання текстів різних стилів і жанрів, взаємоперевірки письмових робіт. Синтез цих компонентів виявляється в логічній побудові мовлення (звернення, формулювання теми, виклад, аргументація, альтернатива, звернення до почуттів), управлінні голосом (виразність, щирість тону, тон мови, співвідношення міміки і жестикуляції, лаконізм, емоційна насиченість)

Незамінним є інтерактивний метод, який сприяє урізноманітненню та удосконаленню уроків, оскільки передбачає взаємодію всіх учасників освітнього процесу, які обмінюються інформацією, спільно вирішують проблеми, моделюють ситуації та занурюються в атмосферу співпраці зі спільного вирішення проблем тощо.

О. Січкарук [58, с. 19] пропонує об'єднати інтерактивні методи у дві групи: 1) однією зі сторін спілкування є викладач; 2) спілкування відбувається між учнями.

До першої групи вона уналежнює залучення бесід, проблемних лекцій, семінарів-обговорень, семінарів «питання-відповідь», дискусій із провокаційними запитаннями, консультацій (особливо при дистанційному навчанні), роботу через сайт-курс. До другої – круглі столи, бесіди, дискусії, ігрові форми навчання (ділові, рольові та дидактичні ігри), бізнес-симуляції, проєкти, «мозковий штурм», панельні вправи тощо.

До інтерактивного методу також належать власне риторичні вправи, які В. Нищета [35, с. 212] поділяє так: 1) риторичні задачі; 2) риторичні ігри; 3) імпровізаційні завдання та вважає, що метою риторичних задач є навчання реалізації тексту/висловлення як риторичного жанру з урахуванням заданих компонентів мовленнєвої ситуації та пропонованої комунікативної інтенції. Додавши елемент змагальності до риторичної задачі, отримуємо риторичні ігри (виконати завдання швидше, веселіше, суворіше, голосніше, точніше, за допомогою рухів, лише засобами вербальної поведінки, мовчки одними лише рухами тощо). Імпровізаційні завдання мають на меті залучення учнів до спонтанних виступів перед аудиторією, його використовуємо як навчальний та як засіб контролю сформованості риторичних умінь. Школярів ознайомлюємо з критеріями оцінювання (відповідність мовлення нормам, реалізація мовленнєвого жанру, невербальна поведінка, ефективність та оптимальність мовлення тощо).

У навчанні риторики в старшій школі є ефективним використання таких інтерактивних прийомів:

– «акваріум» (розташування учнів у класі нагадує акваріум: вони знаходяться посередині класної кімнати та дискутують на задану тему; після чого слухачі висловлюють зауваження; згодом обмінюються місцями);

– «ток-шоу» (учитель-ведучий; «запрошені гості»; «глядачі»): учитель оголошує тему дискусії, пропонує висловитися всіх по черзі, поставити запитання, ведучий має право зупинити мовця;

– «запитання Сократа» (учні вчаться уважно слухати опонента, оцінювати його висловлення та складати конструктивні запитання: Що ви мали на увазі? Чому б не пояснити їх? Як впевнитися, що це правда? Що ще може трапитися? Поставте це запитання по-іншому тощо);

– «Мікрофон», «Незакінчені речення», «Мозковий штурм», «Дерево рішень», «Асоціаційний куц») (для колективно-групового навчання);

– «Прес», «Займи позицію», «Зміни позицію», «Дискусія») (опрацювання дискусійних питань);

– метод проектів (учень готується до публічного виступу, розглядає як проект майбутній виступ, власне мовлення, себе-ритора) тощо [57, с. 15].

Нині серед методистів відсутня єдина позиція щодо класифікації вправ формування в учнів риторичних умінь і навичок, кожен, керується різними принципами, класифікує їх по-своєму.

Відповідно до типології Н. Голуб риторичні вправи поділено так:

– підготовчі (допомагають психологічно налаштуватися на успішний виступ: формулювання теми й мети виступу, створення тез, моделювання аудиторії, добір й опрацювання матеріалу);

– тренувальні (тренують дихання, голос, дикцію, інтонацію, пам'ять; відпрацювання жестів і міміки);

– творчі вправи (спрямовані на формування умінь і навичок грамотно будувати текст виступу, використовувати елементи зацікавлення аудиторії тощо);

– аналітичні (розвивають критичне мислення, формують уміння й навички риторичного аналізу тексту чи його частин, аналізу конкретної ситуації, публічного виступу [11, с. 2-9].

Отже, для ефективного формування мовленнєвої компетентності доцільно враховувати лінгводидактичні засади. Зокрема, необхідно спиратися на підходи до навчання, визначені Державним стандартом базової та повної середньої освіти (компетентнісний, особистісно орієнтований, діяльнісний, текстоцентричний); принципи навчання (загальнодидактичні та специфічні); відповідні методи, прийоми навчання та систему вправ. Це все реалізується під час основної форми організації навчання в шкільній українськомовній освіті – уроці української мови, а також в позакласній роботі.

2. 2. Аналіз навчально-методичного забезпечення в контексті досліджуваної проблеми

Відповідно до Державного Стандарту базової та повної загальної середньої освіти, з урахуванням Загальноєвропейських рекомендацій до мовної освіти, завданнями освітньої галузі в старшій школі реалізовується подальший розвиток базових лексичних, граматичних, культуромовних, стилістичних, орфоепічних, правописних умінь і навичок на основі узагальнення й поглиблення знань учнів про мову як суспільне явище, формування комунікативних умінь і навичок ефективного спілкування в різних життєвих ситуаціях [32].

Зміст навчання української мови структуровано за чотирма змістовими лініями (мовленнєвою, мовною, соціокультурною та діяльнісною). Для формування риторичної компетентності надзвичайно важливою є мовленнєва змістова лінія. У Концепції мовної освіти України [20] зазначено, що це насамперед вміння: сприймати й розуміти мовлення, самостійно створювати усні і письмові, діалогічні й монологічні висловлення різних типів, стилів, жанрів мовлення в різних сферах життя, користуватися різновидами слухання й читання, вести діалог у ситуаціях спілкування з додержанням вимог мовленнєвого етикету, правильно й комунікативно доцільно висловлювати свої думки, аналізувати тексти, оцінювати і вдосконалювати власну мовленнєву діяльність, оволодівати риторичними навичками тощо.

У навчальній програмі наголошено, що мета курсу української мови у старших класах – формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості та здобуті у процесі навчання української мови знання, набуті вміння й навички мають бути опорою, яка дасть учням змогу реалізувати себе в житті, стати носіями культури свого народу, ініціаторами відновлення й збереження найкращих культурних традицій свого народу.

У процесі навчання української мови перед учителем постає необхідність розв'язати загальноосвітні, виховні й практичні завдання, а саме:

- сформувати ціннісне ставлення до української мови як державної мови України;
- сформувати предметні та ключові компетентності;
- навчити засобами мови пізнавати світ, облаштовувати гармонійне співіснування в ньому, зберігати й передавати культурні набутки, виражати емоції й почуття, розв’язувати життєві проблеми;
- сформувати духовну освіту учнів, цілісних світоглядних уявлень, системи загальнолюдських, національних, особистісних ціннісних орієнтирів;
- розвинути логічне й критичне мислення, творчу уяву;
- сформувати мовний смак, мовне чуття і мовну стійкість, сприяти усвідомленню краси й естетики української мови;
- сформувати мовленнєву культуру та раціональну мовленнєву поведінку [65, с. 94].

У чинній навчальній програмі з української мови для 10-11 класів (рівень стандарту) [64] на опанування розділу «Практична риторика» відведено 15 годин (9 годин у першому півріччі та 7 годин у другому) у десятому класі; 16 годин (6 годин для першого півріччя та 10 годин для другого) в одинадцятому класі. Оскільки зміст мовної змістової лінії має узагальнювальний характер, навчальний матеріал згруповано за нормами сучасної української літературної мови. Під час вивчення мовних тем учитель має акцентувати увагу не на розпізнаванні, класифікуванні мовних явищ, не на мовних розборах, а на правилах використання мовних одиниць усіх рівнів в усному та писемному мовленні. Спостерігаємо, що в розділі «Практична риторика» не подано увиразнено мовну змістову лінію, тому що уроки практичної риторики мають бути спрямовані на створення ситуацій для апробації сформованих у попередніх класах мовленнєвих умінь та навичок.

Також у програмі зазначено, що знання елементів практичної риторики дасть змогу забезпечити формування в учнів таких життєвоважливих умінь і навичок:

- орієнтуватися у ситуаціях спілкування;

- будувати діалог залежно від цілей спілкування й соціального контексту;
- надавати висловленню сенсу і змісту засобами лексики, фразеології й граматики;
- ініціювати, підтримувати, розвивати й завершувати спілкування;
- налагоджувати гармонійні стосунки з людьми;
- бути переконливим у своїх висловленнях, бажаним співрозмовником, привабливим і впливовим оратором.

У мовленнєвій змістовій лінії програми [64, с. 105-106] прописано тематичні блоки, якими мають оволодіти учні, подано рекомендовані види робіт. Наприклад, у десятому класі учні мають ознайомитися у першому півріччі з певними тематичними блоками.

1. Риторика як мистецтво, наука й навчальна дисципліна. Роль риторики в сучасному світі.

2. Мовленнєва ситуація. Елементи мовленнєвої ситуації (мовець (адресат), слухач (аудиторія), предмет мовлення, умови успішного спілкування).

3. Особистість мовця (чарівність, артистизм, упевненість у собі, щирість, обізнаність, об'єктивність, доброзичливість). Риси гарного співрозмовника. Вимоги до мовлення оратора. Комунікативний стан мовця.

4. Аудиторія (слухач, слухачі). Види слухання. Цілі слухання. Моделювання аудиторії. Контакт з аудиторією. Прийоми налагодження контакту.

5. Текст як одиниця спілкування. Етапи підготовки тексту виступу. Види читання і записування тексту виступу. Естетика тексту.

6. Ефективність мовлення. Стратегія і тактика мовленнєвої поведінки. Комунікативний намір.

7. Мовленнєвий вчинок. Мовленнєва подія.

У навчальній програмі розміщено очікувані результати, які мають знаннєвий, діяльнісний, ціннісний, емоційний та поведінковий компонент. Відповідно до розглянутих тем для десятого класу учні повинні володіти такими знаннями, уміннями та навичками:

1) знаннєвий компонент передбачає те, що учень/учениця: – розуміє суть ключових понять («риторика», «мовленнєва ситуація», «мовець», «аудиторія», «текст», «комунікативний намір», «мовленнєвий вчинок»); усвідомлює важливість риторики й риторичних умінь у житті; називає умови успішного спілкування й риси, які мають бути притаманні цікавому мовцеві та співрозмовникові; називає етапи підготовки виступу; відрізняє мовленнєву дію й мовленнєвий вчинок; виявляє комунікативні наміри мовця.

2) діяльнісний компонент передбачає наступні уміння та навички учнів: організують свою діяльність (мотивують, ставлять цілі, планують, прогнозують, контролюють, здійснюють рефлексію, коригують); володіють навичками ознайомлювального й вивчального читання; уміють моделювати аудиторію й налагоджувати контакт зі слухачем (слухачами); визначають естетичні риси мовлення; аналізують чужий і власний тексти; висловлюють припущення щодо ролі риторичних знань у житті людини; виявляють причини успішного мовлення; знаходять і зіставляють різні тексти публічних виступів, готують текст власного виступу та вміють виступають публічно тощо.

У ціннісному компоненті визначено загальні (учні мають розглядати мову й уміння спілкуватися як цінність) та специфічні (висловлюють своє ставлення до риторики; відчують відповідальність за мовленнєві вчинки) складові особистісного розвитку здобувачів освіти. Невід’ємним складником освітнього процесу є емоційно-вольова сфера людини (відчуття задоволення від добре виголошеної промови; прагнення показати кращі результати своєї роботи; захоплення гарними промовами відомих ораторів тощо).

Поведінковий компонент передбачає, що після опанування першого тематичного блоку учні зможуть: *ініціювати* обговорення публічних промов; *висловлювати* пропозиції щодо вдосконалення риторичної майстерності; *демонструвати* впевненість під час виголошення промови й активність у розгляді питань теми; *братимуть* на себе відповідальність за свої мовленнєві вчинки тощо [64, с. 106].

Отже, як наслідок, вивчення риторики сприятиме також зростанню загального показника культури в країні.

У сучасній методиці формування риторичних умінь здійснюється на основі підручника з української мови. Підручник – спеціальна книга для школярів, що містить систематичний виклад навчального матеріалу на рівні сучасних досягнень науки й культури відповідно до освітніх стандартів і програм та є джерелом одержання знань та формування практичних умінь і навичок учнів [47, с. 42].

Наприклад, підручники, що містять окремі елементи практичної риторики (рівень стандарту):

1. Українська мова : підруч. для 10-го кл. закл. заг. серед. освіти. О. Заболотний. 2018 рік [65].

2. Українська мова : підруч. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти О. Авраменко. 2019 рік [66].

Проаналізувавши підручники, з'ясували, що вони відповідають вимогам Державного стандарту освіти та чинній програмі з української мови для 10 та 11 класу (2017, рівень стандарту), що передбачає поглиблення мовної і мовленнєвої компетентностей учнів старшої школи, зокрема узагальнення, систематизацію знань і вмінь зі стилістики мови й мовлення, культури мовлення, розвиток комунікативних, оргдіяльнісних і вдосконалення правописних умінь і навичок.

У підручнику «Українська мова 10 клас». О. Заболотного впроваджено спільні для всіх шкільних предметів наскрізні змістові лінії: «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність». Містить безліч схем, таблиць, малюнків, пам'яток, рубрик (наприклад, у рубриці «Для вас допитливих» подано електронні джерела інформації, що сприяє розширенню та систематизуванню знань; «Культура мовлення» («Розрізняймо», «Говорімо правильно», «Корисно знати»); «Зверніть увагу!», «Антисуржик». У кінці великих розділів подаються запитання та завдання для самоперевірки та тести.

На розвиток мовлення подано окремі завдання, які мають відповідну позначку. Перевага цього підручника у тому, що з 9 по 17 параграфи – це суто практична риторика. Зокрема, це такі розділи, як:

1. Риторика як мистецтво, наука й навчальна дисципліна.
2. Мовленнєва ситуація. Умови успішного спілкування.
3. Моделювання ситуації спілкування. Складання діалогів відповідно до запропонованої ситуації.
4. Особистість мовця. Вимоги до мовлення оратора.
5. Аудиторія. Моделювання аудиторії. Контакт промовця зі слухачами.
6. Переказ тексту промови.
7. Текст як одиниця спілкування. Етапи підготовки тексту виступу.
8. Стратегія й тактика мовленнєвої поведінки. Комунікативний намір.
9. Написання й виголошення тексту публічного виступу.

Підручник дидактично правильно побудований, за його допомогою учні зможуть опанувати основи риторики, поглибити та систематизувати отримані раніше знання, досягнути усі норми сучасної української літературної мови, доцільно використовувати мовні засоби в певних життєвих ситуаціях, удосконалити своє мовлення.

Проілюструємо завдання:

– висловлення своєї думки за відповідною темою (наприклад, роль словників у твоєму житті);

– створення комунікативної ситуації, наприклад: 1) розкажіть про «мовне обличчя» вашого міста (села, селища), користуючись поданими опорними запитаннями або ж таке завдання: 2) пригадайте або уявіть перебіг одного із шоу конкурсного характеру («Танці з зірками», «Голос країни», «Ігри патріотів», «Х-Фактор», «Караоке на майдані», «Ліга сміху» тощо). Ваш знайомий не дивився цього шоу й попросив стисло розповісти. Складіть відповідне усне висловлення (4-6 речень), скориставшись 2-4 поданими словосполученнями;

– аналіз текстів різноманітної тематики: «Відповідальність», «Спілкування», «Світ», «Основи», «Успіх», «Почуття», «Гроші», визначення їх теми, типу та стилю мовлення;

– аналіз жартів у рубриці «І так буває», за допомогою яких розвивається риторичне мовлення (наприклад: – Лікарю, мене мучить сильний біль! – В якій області? – У Вінницькій. *Поміркуйте, чому трапилося таке непорозуміння. Яке слово вжито неправильно?);

– написання есе на одну з запропонованих тем (наприклад: «Прекрасна мить життя», «Із чого зіткано щастя?», «Чарівність і могутність слова», «Мій лексичний арсенал», «Мова злагоди й гармонії», використовуючи лексичні синоніми або антоніми); складання за коміксом невеликої розповіді з використанням опорних словосполучень (розкривши дужки);

– рубрика «Поспілкуйтеся» (наприклад: Які є «плюси» й «мінуси» користування соціальними мережами? Чи можуть соціальні мережі замінити живе спілкування?)

Наприкінці підручника розміщені додатки: «Словник наголосів», «Орфоепічний словник», «Словник паронімів», які також сприяють розвитку риторичної компетентності учнів.

У підручнику «Українська мова» для 11 кл. О. Авраменка [66] розділ «Практична риторика» стилістично спрямований і містить чотири параграфи.

Підручник насичений яскравими ілюстраціями, таблицями, матеріалами мережі Інтернет (рубрика з логотипом YouTube, у видання інтегровано матеріали мережі Інтернет з експрес-уроками для розвитку мовної компетентності учнів).

У кожному розділі є такі рубрики:

1. Спостереження (у розділі «Етикетні жанри»: Прочитайте тексти й виконайте завдання: 1. У якому тексті порушено етикет? 2. Відредагуйте його).

2. Ключ-відповідь.

3. Тестові завдання.

4. Творче завдання (у розділі «Інформаційні жанри»: Підготуйте повідомлення на одну з поданих: 1. Дивовижний світ «Асканії-Нової». 2. Історія

київських мостів. 3. Хто такий Серж Лифар? 4. Найкомфортніше місто України. 5. Незаконний видобуток бурштину, вирубування лісів у Карпатах, забруднення річок... – наша байдужість чи недбальство?

5. Тлумачний словник.

6. Культура слова (у розділі «Діалогічні жанри»: 1. Перегляньте експрес-урок «Малляр – муляр – каменярь» і перекажіть його. 2. Запам'ятайте правильний варіант слововживання (за допомогою таблички).

7. Домашнє завдання (у розділі «Оцінювальні жанри»: 1. Напишіть рецензію на один з творів української літератури, який ви прочитали в 11 класі. 2. Напишіть вільне есе на тему «Добре слово й кішці приємне»).

8. Матеріали мережі Інтернет (у розділі «Діалогічні жанри»: Перегляньте виступ І. Малковича на врученні Шевченківської премії (11 хв. 40 с.) і виконайте завдання: 1. Висловіть загальне враження від ораторських здібностей митця. 2. Проаналізуйте міміку, жести, голос (тембр, інтонаційний малюнок) і темп виступу.

Перший параграф розділу має назву «Інформаційні жанри» і передбачає завдання з розвитку уміння аналізувати промови, писати інструкції та готувати повідомлення на запропоновані теми:

1. Прочитайте промову та виконайте завдання (промова І. Малковича на врученні Шевченківської премії):

– З'ясуйте за словником лексичне значення виділених напівжиром слів

– До якого інформаційного жанру виступ І. Малковича ближчий – до доповіді чи повідомлення?

– Що у виступі І. Малковича було для вас новим, цікавим? Визначте наведені конкретні факти.

– Побудуйте план виступу І. Малковича.

2. Напишіть інструкцію про безпеку поведінки в турпоході для учнів молодших класів.

– Уведіть цікаві факти, приклади, які, з одного боку, будуть цікаві для учнів, а з іншого – застерігатимуть від необдуманих дій.

– Зауважте, що цю інструкцію ви будете озвучувати перед учнями-початківцями.

– Прочитайте інструкцію перед класом так, щоб зацікавити слухачів (з відповідними жестами, мімікою, настроєм тощо).

Наступний параграф «Діалогічні жанри» навчає правил, норм успішної бесіди. Тут є завдання на розвиток умінь аналізувати діалоги, листи, телефонні розмови та самостійно їх складати тощо:

1. Прочитайте діалог та виконайте завдання:

– Хто із співбесідників не дотримується правил етикету й не вміє вибудувати телефонну розмову?

– Завершіть уявну розмову двома-трьома репліками від кожного учасника спілкування.

2. Прочитайте лист і виконайте завдання:

– Визначте вид листа за призначенням.

– Напишіть лист до міжнародної благодійної організації щодо оздоровлення учнів школи в Карпатах.

3. Напишіть лист-запрошення батьків на випускний бал.

4. Підготуйтеся й проведіть уявну бесіду між представниками сусідніх шкіл про організацію міжшкільних спортивних змагань. Обговоріть такі питання: локація, кількість глядачів, виступи груп підтримки, заходи безпеки, рекламна кампанія, закупівля води та ін.

Завдання у параграфі «Оцінювальні жанри» формують ціннісне ставлення учнів до світу, у якому вони живуть, а також до себе в цьому світі та вміння створювати оцінювальні жанри:

1. Прочитайте текст і виконайте завдання:

– Чи була у вашому житті подібна ситуація з похвалою? Розкажіть про неї.

– Доберіть слова, якими можна висловити похвалу залежно від статі, віку й соціального становища: п'ятирічній дитині, сімнадцятирічному хлопцеві, двадцятип'ятирічній співачці, сорокарічній лікарці, п'ятдесятилітньому чиновнику, жінці поважного віку.

2. Чи має право хтось на висловлення осуду? Якщо так, то хто? Якими можуть бути слова осуду? Поміркувавши над цими запитаннями, візьміть участь у дискусії тощо.

Останній параграф «Етикетні жанри» навчає етикетним формам вітання й вибачення.

1. Прочитайте матеріал і виконайте завдання.

– Чи вживаєте ви або хтось з ваших знайомих форми вітання, котрі, як пише автор, «не варто модернізувати без потреби»?

– Знайшовши у вітальних листівках випадки відхилення від норм вітання, відредагуйте їх.

2. Прочитайте вірш і виконайте завдання:

– Виразно прочитайте поезію.

– Висловте свої міркування у вільному есе про те, чому саме таким віршем закінчується цей підручник і курс вивчення української мови в школі.

3. Виконайте тестові завдання:

1. Небажаною є етикетна форма

А Доброго ранку!

Б Доброго дня!

В Добридень!

Г Добривечір!

2. Небажаною є етикетна форма

А Добрий ранок!

Б Добрий день!

В Добрий вечір!

Г Вітаю!

3. Помилковою є етикетна форма

А Пробачте!

Б Вибачте!

В Перепрошую!

Г Вибачаюсь! [60]

Підручники є ефективними у навчанні ораторського мистецтва, оскільки:

1) здійснюються згідно з навчальною програмою, затвердженою міністерством [32].

2) методична система чітка, умотивована із сучасними вимогами.

3) реалізовано загальнодидактичні та специфічні принципи (оскільки наявні: системи вправ на збагачення словникового запасу учнів, достатня кількість демонстративного матеріалу: схеми, таблиці, винесення головної інформації в відповідні блоки/рамки; дидактичні ігри, загадки, кросворди, жарти; взаємозв'язок у вивченні усіх розділів, функційно-стилістичне спрямування, комплексний підхід до формування різних видів мовленнєвої діяльності).

2. 3. Стан сформованості риторичної компетентності учнів 10 класу

Для виявлення рівня сформованості риторичної компетентності учнів у процесі навчання української мови проведено анкетування вчителів, бесіди, спостереження за освітнім процесом, аналіз уроків, діагностувальні контрольні роботи серед учнів 10 класу на базі Криворізької загальноосвітньої школи I-III ступенів № 26.

Задля визначення реального стану володіння вчителями-філологами теоретичними знаннями й практичними вміннями здійснювати навчання учнів української мови, з'ясувати, які методи, прийоми та форми вони використовують для формування риторичної компетентності учнів, визначити, на які труднощі натрапляють учні в процесі навчання української мови у 10 класах, було запропоновано анкету (Додаток А).

Анкетування передбачає виконання таких завдань:

1) проаналізувати, як реалізується компетентнісний підхід до навчання української мови вчителями-словесниками в практичній діяльності;

2) визначити рівень актуалізації означеної проблеми в закладі загальної середньої освіти;

3) з'ясувати розуміння вчителями української мови поняття «риторична компетентність»;

4) окреслити рівень володіння вчителями професійними теоретичними й практичними навичками на уроках української мови.

В анкетуванні взяли участь 7 педагогів Криворізької загальноосвітньої школи I-III ступенів № 26. Оскільки відсутнє єдине визначення риторичної компетентності, основною метою було з'ясувати:

1) як тлумачать вчителі-словесники поняття «риторична компетентність»;

2) які методи, прийоми й технології застосовують для формування риторичної компетентності учнів 10 класу у процесі навчання української мови, які з них є ефективними;

3) труднощі, які виникають в учнів у процесі формування риторичної компетентності на уроках української мови;

4) типові помилки, що спостерігають учителі в учнів 10 класів у процесі формування риторичної компетентності на уроках української мови;

5) які теми є актуальними для обговорення у процесі формування риторичної компетентності (зокрема, під час використання вчителем словесних методів навчання);

6) які теми (з теоретичної чи практичної риторики) засвоюються учнями найскладніше.

Аналіз відповідей респондентів дає підстави констатувати, що більшість учителів (60%) на запитання «Що таке риторична компетентність?» наголосили на правильному розумінні поняття. Проте, дехто з респондентів обмежено послуговувалися терміном «риторична компетентність», але, своєю чергою, наголошували на вагомій ролі розділу «Практична риторика» в успішному формуванні комунікативної діяльності.

Поміж опитаних педагогів застосування методів виявилось таким: найпоширеніші та найефективніші – метод дискусії й бесід (45 %); метод проєктів (25 %); інтерактивний метод (15 %); метод вправ (6 %); метод лекції (усний виклад матеріалу вчителем) (5 %); робота з підручником (4 %). Таке саме

відсоткове співвідношення використання вчителями цих методів у процесі формування риторичної компетентності учнів на уроках української мови.

На основі анкетування дійшли висновку, що вчителі української усвідомлюють важливість проблеми формування риторичної компетентності учнів у процесі навчання української мови, одностайно схвалюють необхідність модернізації методів навчання, проте без відмови від традиційних методів, оскільки повинен бути навчально-методичний комплекс, на який варто спиратися під час планування уроків.

З'ясовано труднощі, на які натрапляють учні на уроках з практичної риторики під час навчання української мови, а саме: використовувати вербальні та невербальні засоби впливу під час виступу, аналізувати комунікативну ситуацію, зокрема критично оцінювати чужі виступи. На думку вчителів-словесників, типовими помилками учнів 10 класу є: невміння ретельно добирати й аналізувати інформацію, будувати логічний і змістовний текст та його запам'ятовувати. Із тем, що засвоюються учнями найважче, учителі зазначили: «Переказ тексту промови», «Текст як одиниця спілкування. Етапи підготовки текст виступу», а найцікавішими для учнів виявилися теми: «Особистість мовця. Вимоги до мовлення оратора» та «Аудиторія. Моделювання аудиторії. Контакт промовця зі слухачами».

Наступним кроком констатувального етапу було проведення контрольної роботи задля виявлення рівнів сформованості риторичної компетентності учнів 10 класу у процесі навчання української мови та спостереження за освітнім процесом. Учасників умовно поділено на дві групи (по 15 учнів у кожній групі). Робота складається з 12 тестових завдань за варіантами та 2 практичних завдань (1 – визначення стилістичних фігур у тексті; 2 – написання есе на одну з запропонованих тем із подальшим виступом).

Тестові завдання (Додаток Г)

Приклад:

1. Риторика – це:

а) відповідь, заперечення, зауваження одного з учасників діалогу іншому;

- б) наука про правильну вимову та наголошення слів;
- в) теорія ораторського мистецтва;
- г) емоційне ствердження або заперечення якогось факту.

2. Батьківщиною красномовства вважають:

- а) Давній Єгипет;
- б) Стародавній Китай;
- в) античну Грецію;
- г) Давній Рим.

3. Батьком риторики називають:

- а) Арістотеля;
- б) Платона;
- в) Демосфена;
- г) Цицерона.

4. Видатні оратори Київської Русі – це:

- а) Демосфен та Цицерон;
- б) Іларіон та Кирило Туровський;
- в) Феофан Прокопович та Григорій Сковорода;
- г) Михайло Ломоносов та Георгій Кониський.

5. Тема виступу – це:

- а) основний шлях, завдяки якому через мовлення інформація доходить до слухача;
- б) роз'яснення, тлумачення, інтерпретація подій та фактів;
- в) основна галузь роздумів оратора, у межах якої він добирає явища та факти, що розглядаються у виступі.

Практичні завдання

I. Визначте стилістичні фігури у тексті (інверсія, паралелізм, антитеза, градація, риторичне питання).

1. Ой у лузі червона калина Похилилася. Чого ж наша славна Україна Зажурилася. А ми ж тую червону калину Підіймемо. А ми ж нашу славну Україну Гей, гей, та й розвеселимо. (Народна пісня) *градація*

2. Трудно навіть розказати,
 Що за лихо стало в краю, -
 Люди мучились, як в пеклі,
 Пан втішався, мов у раю...
 Пан гуляв у себе в замку,
 У ярмі стогнали люди,
 І здавалось, що довіку
 Все така неволя буде... (Леся Українка) *антитеза*

3. «Так ніхто не кохав. Через тисячі літ // Лиш приходять подібне кохання»

(В. Сосюра) *інверсія*

4. Кати знущаються над нами,
 А правда наша п'яна спить.
 Коли вона прокинеться?
 Коли одпочити
 Ляжеш, боже, утомлений? (Т. Шевченко) *риторичне запитання*

5. Єсть же люди, що і моїй
 Завидують долі,
 Чи щаслива та билінка,
 Що росте на полі?
 Що на полі, що на пісках,
 Без роси, на сонці? (М. Чурай «Віють вітри, віють буйні») *паралелізм*

II. Напишіть есе на одну із запропонованих тем та підготуйтеся до виголошення його перед аудиторією. Визначте комунікативний намір, виробіть тактику мовленнєвої поведінки. Доберіть заголовок, продумайте оригінальний вступ, підготувавши слухачів до сприйняття основної частини виступу. В основній частині використайте цитати, цікаві приклади, за потреби наведіть аргументи для доведення власної думки. У висновку підсумуйте сказане, подякуйте слухачам. Час виступу – до 3 хвилин.

1. «Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців» (О. Довженко).

2. «Військових сил завжди недостатньо для захисту країни, але якщо вона захищається народом, то країна непереможна» (Н. Бонапарт).

3. «Найбільше і найдорожче добро кожного народу – це його мова, та жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє справжнє життя і свої сподіванки, розум, досвід, почування» (П. Мирний).

Тестові завдання передбачають 3-6 варіантів відповіді, із яких один – правильний. Мета контрольної роботи – перевірити знання з теоретичної риторики та навички з практичної риторики. За кожну правильну відповідь у тестуванні було нараховано 0, 5 бала, за практичні завдання по 2 бали. Оцінювання відбулося згідно з підрахунком помилок: 0 помилок – виконано на «відмінно», 1-4 помилки – на «добре», 5-8 – на «задовільно», 9-12 – на «незадовільно».

Результати, подані на Рис. 1 свідчать, що в першій групі 3 учні (20 %) виконали роботу на «незадовільно», 2 учні (13 %) – на «задовільно», 6 учнів (40 %) – на «добре» і 4 учні (26 %) – на «відмінно». У другій групі 2 учні (13 %) виконали роботу на «незадовільно», 3 учні (20 %) – на «задовільно», 5 учнів (33 %) – на «добре» та 5 учнів (33 %) – на «відмінно».

Отримані результати засвідчили, що учні, які мають елементарний (початковий) рівень, характеризуються загальним низьким рівнем сформованості риторичної компетентності (погано орієнтуються в теоретичній риториці та не спроможні чітко й грамотно підготувати текст для публічного виступу).

Середній рівень учнів означає спроможність аргументувати, інтонувати, але спостерігаємо прогалини у знаннях стилістичних фігур та труднощі з використанням правильних граматичних конструкцій у власному ораторському мовленні. Ці учні не бояться виголошувати власні думки на загал, проте недостатньо володіють невербальною складовою публічного виступу (поза, міміка, жести).

Учні з достатнім рівнем володіють фонетико-орфоепічними, комунікативно-діяльними та стилістичними вміннями на належному рівні,

визначеному у Державному стандарті базової та загальної середньої освіти та програмі з української мови, проте мають незначні лексичні/граматичні помилки у виступі.

Високий рівень учнів означає здатність створювати та представляти аудиторії оригінальний, логічний, зв'язний текст з відповідною партитурою. Учні володіють лексичною, синтаксичною та теоретичною обізнаністю, що дозволяє їм успішно аргументувати та виступати перед аудиторією.

Рівень сформованості риторичних умінь і навичок учнів у 1 групі перебуває на «достатньому» рівні, оскільки більшість учнів продемонстрували достатній рівень сформованості мовних, мовленнєвих і риторичних умінь і навичок, в 2 групі більшість учнів показали достатній та високий рівні.

Труднощі, які з'явилися під час виконання завдань: «визначте стилістичні фігури в тексті»; окремі запитання з тестових завдань («визначте видатних ораторів Київської Русі»), що свідчить про недостатню теоретичну підготовку учнів.

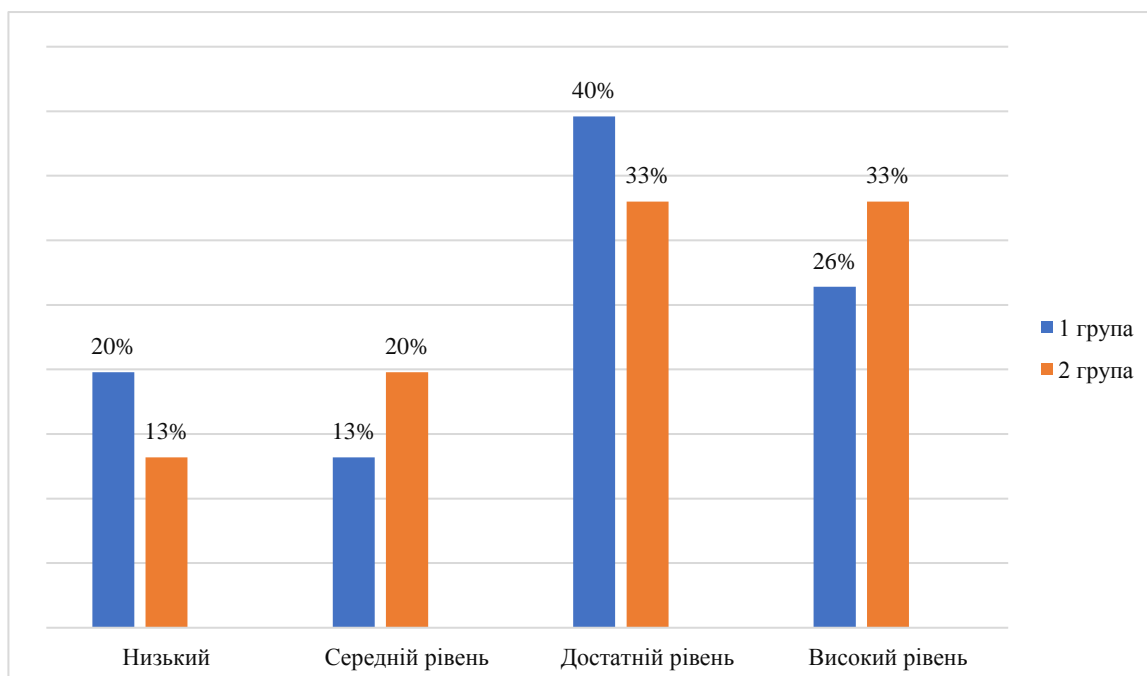

Рис. 1. Результати сформованості риторичної компетентності учнів 10 класу у процесі навчання української мови (%)

Окрім того виникають психологічні проблеми під час виступу перед аудиторією, пов'язані з низькою самооцінкою та проблемами у міжособистісних

стосунках однокласників, що знижує здатність окремих учнів приймати участь у дискусіях та відкрито аргументувати свою думку.

Після спостереження за освітнім процесом виявлено, що учні не завжди усвідомлюють важливість риторики й риторичних умінь, не демонструють високу культуру поведінки та відчувають брак упевненості під час захисту своєї позиції.

Отже, необхідно створити таку методику, за якої рівень сформованості риторичних умінь і навичок зростатиме, сприятиме розвитку усного та писемного мовлення, здатності учнів аргументувати, створювати та презентувати оригінальні зв'язні тексти, поглиблювати знання та удосконалювати уміння й навички зі стилістики. А також, виконувати завдання задля удосконалення фонетико-орфоепічних умінь та подолання психологічних бар'єрів.

Висновки до другого розділу

У розділі проаналізовано лінгводидактичні засади формування риторичної компетентності, навчально-методичне забезпечення навчання риторики в старшій школі та стан сформованості риторичної компетентності учнів під час навчання української мови.

З'ясовано, що у роботі над формуванням риторичної компетентності учнів реалізуються такі підходи: особистісно орієнтований, компетентнісний, діяльнісний; визначено принципи: загальнодидактичні (становлять основу навчання, розвивають пізнавальні здібності учнів та допомагають встановити загальний напрям уроку й дібрати відповідні засоби); лінгводидактичні (розвиток мовних органів, чуття мови, виразності мовлення, координації усного і писемного мовлення); специфічні (урахування вчителем взаємозв'язку всіх розділів шкільної програми, вивчення мови з розвитком мовлення, взаємозалежності усного та писемного мовлення).

Проаналізовано програми з української мови, у яких визначено очікувані результати навчання. У чинній програмі визначено місце практичної риторики в

процесі навчання української мови та прописано вимоги й кількість годин/семестр. Засвоєння розділу «Практична риторика» у старших класах означає поглиблення, узагальнення, систематизацію та удосконалення умінь і навичок.

Розглянуто підручники з української мови (рівень стандарту), що містять окремі розділи з формування риторичної компетентності, таких авторів: О. Заболотного (10 кл.) та О. Авраменка (11 кл.). Доведено, що в навчальних книжках реалізовано усі принципи навчання української мови (розміщено завдання із наявними внутрішньопрредметними і міжпредметними зв'язками, переважають вправи творчого характеру, завдання з питаннями дискусійного характеру тощо).

Діагностовано рівень сформованості риторичної компетентності учнів завдяки розробленим завданням. Результати засвідчили середній рівень (прогалини у знаннях стилістичних фігур, труднощі з використанням правильних граматичних конструкцій у власному ораторському мовленні та недостатнє володіння невербальними засобами комунікації).

Отже, у процесі аналізу стану сформованості риторичної компетентності робимо висновок, що постає потреба у створенні відповідної методики, яка сприятиме підвищенню рівня риторичної компетентності учнів старшої школи та враховуватиме умови дистанційного навчання.

РОЗДІЛ 3

УПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА ЇЇ РЕЗУЛЬТАТИ

3. 1. Методика формування риторичної компетентності учнів старшої школи

Методика навчання риторики в школі розглядає риторичну щоденного мовного спілкування в соціумі – саме така риторика має перспективу широкого застосування в сучасному українському суспільстві. Отримані теоретичні знання та практичні навички повинні допомогти учневі у побудові висловлень і текстів для мовного спілкування у різних сферах повсякденного життя.

У розробленні методики апелюємо до позиції В. Нищети [36], який визначає основні шляхи формування риторичних умінь і навичок у процесі навчання української мови:

1. Засвоєння риторичної теорії (категорій, законів, правил риторики тощо), проте цей процес не варто обов'язково поєднувати з ознайомленням / вивченням історії риторики.

2. Сприймання зразків текстів (читання, аудіювання) і подальший аналіз їх, на наше переконання, логічно поєднувати із засвоєнням практичних засобів риторичних: 1) особливостей тексту (риторичних аспектів, мовного оформлення відповідно до комунікативного завдання висловлень), безпосередньо пов'язаних із типами мовлення й виражальними риторичними засобами, дикцією, інтонацією (елементами мовленнєвої поведінки); 2) реалізації в тексті (висловлюванні) комунікативного завдання, невіддільної від мовних і невербальних риторичних засобів.

3. Створення власних висловлень (текстів).

4. Опанування мовленнєвих жанрів має об'єднувати, інтегрувати всі напрями формування риторичних умінь.

Окрім того, використовуємо систему комунікативних вправ Л. Мамчур [26, с. 401-402], які сприяють формуванню мовної компетентності:

- за завданням (включають самостійну роботу);
- за інструкцією (послідовне виконання дій),
- умовно-мовленнєві вправи забезпечують розвиток мовленнєвої компетентності і за способом виконання поділяються на імітаційні (відтворення мовної одиниці чи тексту), трансформаційні (перебудова лінгвістичної одиниці, перефразування тексту, створення висловлення на основі поданого), репродуктивні (відтворення мовної одиниці, висловлення, тексту);

- власне комунікативні вправи покликані формувати комунікативну компетентність, спрямовані на розвиток продуктивного мовлення (діалогічної чи монологічної форми), репродуктивного мовлення (звукового чи графічно оформленого) і можуть бути організовані за моделлю, за настановами, за опорою.

Важлива роль належить роботі з текстами: від опрацювання текстів-зразків до залучення учнів до активного текстотворення текстів-монологів, текстів-діалогів, текстів для полемічного мовлення, текстів для одноосібних виступів перед однокласниками (ораторського мовлення).

Завдання щодо опрацювання навчальних текстів:

- виразне читання тексту;
- визначення ключових слів у тексті;
- переказ тексту за ключовими словами;
- визначення теми (предметного змісту) тексту, добір заголовка, що містив би тему тексту;
- визначення основної думки тексту; добір заголовка, що містив би основну думку тексту;
- формулювання ідеї (ідеї-твердження, ідеї-запитання, ідеї-заклику);
- визначення типу та стилю мовлення;
- формулювання аргументованих висловлювань на підтвердження своєї думки;

- моделювання цільової аудиторії мовлення, коментування перебігу своїх міркувань;
- складання вторинного тексту на основі первинного (тези, коментар, полемічну відповідь тощо);
- визначення мікротем у тексті;
- стислий запис тексту з використанням різноманітних прийомів компресії (заміни, стискання, злиття);
- диктант чи контрольне списування з метою цілісного сприймання й осмислення тексту;
- визначення теми та ідеї тексту й написання «міні-есе у відповідь»;
- складання діалогу-унісону (полілогу), учасники якого мають поділитися суб'єктивним розумінням теми (ідеї), збагатитися результатами міркувань, узгодити спільні позиції;
- складання риторичного виступу на соціокультурну тему відповідно до теми та ідеї тексту;
- складання аргументованих висловлювань на користь художності (чи публіцистичності) тексту [29, с. 65].

З опертям на традиційні методи навчання, доцільними вважаємо класифікації вправ М. Баранова, Н. Голуб, А. Купалової, Т. Ладиженської.

Подані нижче вправи побудовані на основі сучасних підходів (особистісно орієнтований, компетентнісний і діяльнісний) та принципів навчання (загальнодидактичні та специфічні). На нашу думку, цей комплекс вправ є ефективним задля розвитку риторичної компетентності учнів старшої школи.

1. Підготовчі вправи (реалізація діяльнісного й текстоцентричного підходів). Зняття психічних бар'єрів та позитивне налаштування на урок; вибір теми; опрацювання матеріалу; підготовка виступу.

Вправа 1

Прочитайте текст та визначте засоби комічного:

А правда, що в Єрефії можуть заборонити YouTube?

В Єрефії можуть все – це вільна країна, тут немає ніяких обмежень!

А той, щедрий та розкошний,
 Все храми мурує;
 Та отечество так любить,
 Так за ним бідкує,
 Так із його, сердешного,
 Кров, як воду, точить!..
 А братія мовчить собі,
 Витріщивши очі! (Т. Шевченко)

Ну, годі! Сідай, душко! Омелько привезе самуварь, чаю, сахарю і... кофію. Чай я пив і знаю, як його настановлять, то сам тобі розкажу; а кофію не знаю, як роблять... Піди ти зараз до Сидоровички – вона зна – і повчися у неї. І розпитай гарненько, як його роблять і коли його подають: чи до борщу, чи на ніч? (І. Карпенко-Карий).

Вправа 2

Підготуйте план виступу на одну з тем:

1. Освічена людина – корисна людина.
2. Навіщо треба вивчати риторику?

Вправа 3

Прочитайте тексти. Визначте їх тему, тип мовлення і стиль. Порівняйте тексти за схожістю і відмінністю.

1. Того ж дня багато хто з хлопців довідався від Василька про Якимового дивосила. А дехто з легковірних додавав ще й від себе, що Яким своєю чудодійною паличкою змушував дерева вклонитися і шуміти, пускав з хмари дощ, сто разів без перепочинку перепливав ставок... Тож не дивно; що кожному хотілось самому побачити щось подібне, на власні очі пересвідчитись (Лука Ляшенко).

2. Мати сказала:

– Чи не хилить воно на дощ? Від самих обід душно мені, млосна й поперек обзивається. Ондечки й хмари якісь непевні находять з поля.

– То гроза розвідку вислала поперед себе, – авторитетно заявив Яким.

– Буду сидіти тут і дивитися... аж покіль не насуне грозова хмара і не почнеться дощ (Лука Ляшенко).

Вправа 4

Ознаки якого стилю має речення? Яке слово в ньому потрібно замінити й у чому?

У сприятливих умовах на кожній рослині гречки може утворитися до 3 тисяч малесеньких квіток, але лише 4-13 відсотків з них дає зерно.

2. Тренувальні вправи (інтонаційні та дикційні) (реалізація діяльнісного підходу)

Вправа 1

Добери інтонацію. Учні спочатку читають вірш мовчки, а потім – уголос по строфі, намагаючись правильно обирати інтонацію відповідно до змісту (емоції, темп, динаміка голосу, паузи, логічні наголоси).

Скрізь плач, і стогін, і ридання,

Несмілі поклики, слабі,

На долю марні нарікання

І чола, схилені в журбі.

Над давнім лихом України

Жалкуєм-тужим в кожний час,

З плачем ждемо тії години,

Коли спадуть кайдани з нас

Ті сльози розтроюдять рани,

Загоїтись їм не дадуть.

Заржавіють від сліз кайдани,

Самі ж ніколи не спадуть!

Нащо даремнії скорботи?
 Назад нема нам воріття!
 Берімось краще до роботи,
 Змагаймось за нове життя! (Л. Костенко)

Вправа 2

Прочитайте скоромовки.

Скорохвацький скоробреха, словесний сальтоморталець, старо-самбірець Спиридон Скоробагацько склав скороспіхом скоромовку: «Славнозвісна сливоока сова Сандра сполуденок співа серенади» (М. Владзімірський).

Ішла баба дубнячком,
 Зачепилась гапличком.
 Сюди смик, туди смик –
 Одчепися мій гаплик.
 Бубоніла друга баба:
 Ой, не дмухай на кульбабу!
 Бо з кульбаби полетять
 Сто малих кульбабенят.
 А тим часом бабин біб розцвів у дощ –
 Буде бабі біб у борщ.
 Біб у борщ, біб у борщ –
 Буде бабі біб у борщ.
 Буде бабі, буде й діду
 Смачний борщик до обіду.
 Ще й до борщу на припічку в черепочку
 Три карасики тріп-тріп-тріп (*Українська народна скоромовка*).

3. Вправи на створення висловлення (реалізація особистісно орієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів). Складання учнями творів з відповідним стилістичним завданням.

Вправа 1

Напишіть твір-роздум у художньому стилі на тему: «Будь-яка проблема – це можливість стати кращим».

Вправа 2

Написати статтю у науково-публіцистичному стилі на тему: «Особливості формування ідіолекту І. Нечуя-Левицького» або «Особливості формування ідіолекту Панаса Мирного», використавши знання, отримані на уроці української літератури.

Вправа 3

Напишіть твір-мініатюру за даним початком: Цього ранку ми прийшли до школи раніше...

4. Комунікативні вправи реалізують діяльнісний підхід та специфічний принцип навчання української мови (взаємозалежність усного і писемного мовлення).

Добір мовних засобів*Вправа 1*

Які мовні засоби увиразнення та художні тропи пов'язані з переносним вживанням слів? Наведіть приклади метафори, метонімії, синекдохи.

Вправа 2

Визначте метафоричне перенесення значень слова. Виділіть загальнономовну та художню метафору. З'ясуйте мотиви перенесень. У перших двох реченнях знайдіть моносемічні слова.

1. На темних водах табуном гігантських качурів стояли непорушні окаті пароплави, купаючи свої черева в густій, як дьоготь, воді (І. Микитенко). 3. За її неземною красою Одридають в кущах солов'ї. Білі-білі конвалії милі, Перли радості у траві (В. Симоненко). 3. Надходить дощ. Шумлять бліді берези... Рвуть блискавиці сірих хмар рядно... А дужий грім зустрів такі дієзи. Що злякано дзвенить вікно! (Є. Плужник). 4. Люблю я думать. Я люблю Очима тишу цілувати. 5. І хрести літаків напливали на ваше дитя, Розверталися танки до вашої. Жінко, печалі! (М. Вінграновський) 6. Принцеса сидить у фотелі. Збоку

свічка здивовано кліпає на збите золото волосся й на вогкі дивні очі (В. Винниченко).

Вправа 3

Запишіть по п'ять речень із загальнономовними та поетичними метафорами.

5. Робота з ілюстраційним матеріалом (розвиток здібності генерувати ідеї, реалізується особистісно-індивідуальний підхід) (ДОДАТОК В).

Вправа 1

Розгляньте фотоілюстрацію. Складіть за нею 2-3 запитання і поставте сусіду по парті.

Незамінними є також інтерактивні прийоми, вони урізноманітнюють та мотивують учнів до подальшої навчальної діяльності, такими є:

1. Риторичні задачі (усне висловлення згідно до окресленої комунікативної ситуації – розігрування ситуацій).

Вправа 1

Ви поспішаєте до школи, запізнюєтесь на уроки, але раптом бачите стареньку бабусю. Їй складно нести важкі пакети, ще й через тротуарну дорогу. Які ваші дії: допоможете бабусі чи підете далі до школи?

Вправа 2

Уявіть: ви переїхали з рідного міста у незнайомий мегаполіс, приходите у чужий клас, де вас ніхто не знає. Презентуйте себе так, щоб у слухачів з'явилося бажання потоваришувати із вами. Використовуйте жести, міміку, покажіть, що ви вмієте.

Вправа 3

Уявіть себе журналістом, який працює на радіо (телебаченні) і веде щоденну п'ятихвилинну рубрику «Огляд преси». Оберіть на вашу думку цікавий матеріал, який може становити інтерес для потенційних слухачів, і підготуйтеся виразно виголосити його в уявному радіо- чи телеефірі (оцінювання, майбутнє свято, канікули, іспити, випускний тощо). Використовуйте жести: захоплення, щирості, оцінювання, незадоволення, вказуючи жести тощо.

2. Риторичні ігри (схожі до риторичних задач, але з додаванням елементів змагальності).

Вправа 1

Утворити дві команди. Завдання – продовжити прислів'я.

«Живе, як у батька за пазухою».

«Не такий страшний чорт, як його малюють».

«Тихше їдеш – далі будеш».

«З брудної води ще ніхто чистим не вийшов».

Вправа 2

Спробуйте вимовити фрази «Може, ще раз сонце правди хоч крізь сон побачу...» (Т. Шевченко), «Видно, ми не поїдемо на екскурсію» рішучим, байдужим, несміливим, життєрадісним, серйозним, грубим, ввічливим, доброзичливим, наказовим, схвильованим, улесливим, зверхнім, веселим, роздратованим, легковажним, пригніченим голосом.

Вправа 3

Поясніть слова засобами вербальної поведінки, не називаючи їх: 1) халяви – верхня частина чобіт, яка прикриває гомілки; 2) бараболя (картопля); 3) джерегеля – коса, складена вінком на голові; 4) серпанок – легка прозора тканина.

3. Імпровізаційні завдання (спонтанні виступи перед аудиторією).

Вправа 1

Виступ учнів у вільній формі. Слухачі (інші учні) при цьому можуть ставити питання.

Чи доводилося тобі помилятися в житті? Наведи приклади. Хто помітив твою помилку – ти чи інші люди? Як ти себе почував при цьому? Як ти виправив помилку? Що для тебе означає чинити правильно?

Вправа 2

Розігрування ситуації в парах. Комунікативна ситуація: «Моє найкраще кіно», «День народження мого друга» та ін.

В умовах дистанційного навчання корисним та ефективним є використання Інтернет-джерел, спрямованих на формування риторичної компетентності учнів старшої школи, зокрема:

I. Тестування:

1. URL : <https://naurok.com.ua/test/praktichna-ritorika-i-24059.html>
2. URL : <https://naurok.com.ua/test/praktichna-ritorika-264973.html>
3. URL : <https://naurok.com.ua/test/10-klas-praktichna-ritorika-kontakt-z-auditorieyu-1113510.html>
4. URL : <https://vseosvita.ua/library/kontrolna-robota-no-2-practicna-ritorika-testovi-zavdanna-10-klas-385979.html>

II. Онлайн-уроки з практичної риторики на платформі YouTube (канал Всеукраїнська школа онлайн):

1. 10 клас. Українська мова. Риторика як мистецтво. Роль риторики в сучасному світі. URL : https://youtu.be/BBzTkk_oc5Q
2. 10 клас. Українська мова. Практична риторика. Аргументи й докази. Полемічні прийоми. URL : <https://youtu.be/-vBwhe9aUk8>
3. 10 клас. Українська мова. Практична риторика. Мистецтво відповідати на запитання. URL : <https://youtu.be/AE9kZk6SB7o>
4. 10 клас. Українська мова. Стратегія і тактика мовленнєвої поведінки. URL : <https://youtu.be/-d88bd8jZXI>

III. Вправи, завдання з практичної риторики

1. URL : <https://naurok.com.ua/zavdannya-z-praktichno-ritoriki-285771.html>
2. URL : <chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfendmkaj/https://bohdan-books.com/upload/iblock/60d/60de979b65b8194b862d8774c358500d.pdf>

IV. Вправи, спрямовані на розвиток монологічного/діалогічного мовлення та культури мовлення:

1. URL : <https://naurok.com.ua/urok-rozvitku-movlennya-stattya-v-gazetu-10-klas-140282.html>

2. URL : <https://naurok.com.ua/rozdatkovi-kartki-z-rozvitku-movlennya-dlya-uchniv-10-klasu-z-temi-osoblivosti-dialogichnogo-movlennya-v-riznih-sferah-spilkuvannya-143004.html>

3. URL : <https://urok-ua.com/vpravy-zi-stylistyky-ta-kultury-movlennya/>

4. URL : <https://vseosvita.ua/library/vpravi-do-temi-kultura-movlennevo-go-spi-lkuvanna-58903.html>

Також є навчальні курси з практичної риторики, які допомагають оцифрувати навчальну програму для впровадження дистанційного навчання учнів.

Такими є інтерактивні платформи:

I. МійКлас – українська електронна інформаційно-освітня система. Містить курси з практичної риторики для старшої школи.

1. Курс «Українська мова. Практична риторика. 10 клас». Опрацювання матеріалу складається з трьох основних етапів: теорія – завдання – тести.

URL : <https://miyklas.com.ua/p/ukrainska-mova/10-klas/praktichna-ritorika-342122>

Теми курсу:

1. Риторика як мистецтво, наука й навчальна дисципліна. Роль риторики в сучасному світі

2. Особистість мовця. Риси гарного співрозмовника. Вимоги до мовлення оратора

3. Аудиторія. Види слухання. Моделювання аудиторії. Контакт з аудиторією. Прийоми налагодження контакту

4. Текст як одиниця спілкування. Етапи підготовки тексту виступу.

5. Ефективність мовлення. Стратегія і тактика мовленнєвої поведінки. Мовленнєвий вчинок.

6. Суперечка як вид комунікації. Різновиди суперечки. Правила ведення суперечки.

У курсі «Українська мова. Практична риторика. 11 клас» зосереджено увагу на темах:

1. Засоби мовного вираження промови. Метафора, метонімія, їхня роль у мовленні

2. Риторичні фігури (антитеза, градація, повторення, риторичне запитання, звернення, порівняння)

Наступним більш творчим навчальним курсом є Освітній Хаб міста Києва [43] – онлайн-платформа із безкоштовними програмами для навчання. Містить базовий курс з ораторського мистецтва, особливість якого полягає у навчанні в ігровій формі з уявним персонажем Денисом, який має складнощі з публічним виступом, і якому, власне, треба допомогти розвинути та удосконалити навички й уміння аби стати успішним оратором. За допомогою розв’язання творчих завдань учні матимуть змогу залучити знання з теоретичної риторики та власний досвід комунікації, уявити себе на місці головного персонажа і набути ще більшого досвіду ефективної комунікації.

До навчання доступні такі теми:

1. Якості оратора.
2. Внутрішній стан оратора.
3. Постановка голосу та мова тіла.
4. Імідж оратора.
5. Мистецтво оратора.
6. Структура виступу і візуалізація.
7. Ораторські питання.

Погоджуючись з думкою О. Ранюк [50] про те, що риторичні уміння – це поєднання кількох компонентів, вважаємо за доцільне виокремити такі інтерактивні, творчі вправи задля удосконалення:

I. Лінгвістично-мовленнєвого компоненту риторичних умінь

1. Лексичні вміння (культура мовлення: дотримання лексичних норм, послуговування фразеологізмами):

URL : <https://wordwall.net/resource/36912266/%d1%85%d1%96%d0%b1%d0b0-%d1%86%d0%b5-%d0%bd%d0%be%d1%80%d0%bc%d0%b0>

URL : <https://learningapps.org/index.php?category=100&subcategory=8147&s>

URL : <https://wordwall.net/resource/36920436/%d0%ba%d1%83%d0%bb%d1%8c%d1%82%d1%83%d1%80%d0%b0%d0%bc%d0%be%d0%b2%d0%bb%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d1%8f2>.

2. Стилiстичнi вмiння (визначення жанру, редагування тексту з орфографiчними помилками).

URL : <https://learningapps.org/display?v=pu15rfnta20>

Наступнi завдання є полiфункцiональними, оскiльки формують численнi вмiння учнiв:

1. Мисленнєво-мовленнєвi (риторичний аналіз, аргументування, розробка концепції власного виступу).

2. Творчi (розвиток гнучкостi мислення, видiлення iндивiдуальних рис запропонованих ораторiв, визначення їх переваг та недолiкiв).

3. Лексичнi, стилiстичнi, мовленнєвi (правильнiсть мовлення, дотримання точностi, естетичностi).

4. Комуникативно-дiяльнiснi (учнi беруть активну участь в обговореннi, дотримуючись культури мовлення, протягом дискусiї розв'язують проблемнi ситуацiї мовного питання, i на завершення – виступають з власним мовленням).

Це реалiзується за допомогою завдань такого зразка: «Перегляньте вiдео та дайте вiдповiдь на запитання».

Промова Iрини Фарiон

1. За словами Iрини Фарiон, американському президентовi пишуть промови з фахiвцi, якi? Назвiть їх? Який фахiвець на першому мiсцi? Чому?

2. Якого значення фiлологiня-мовознавиця надає риторицi в сучасному суспiльствi? А ви як вважаєте, яке значення має «мовний одяг» для сучасної особистостi?

3. Як Iрина Фарiон пояснює тлумачення слова «культура»? З чим порiвнює рiвень культури мови українцiв?

4. Знайдiть у розмовi Iрини Фарiон з панi Наталiєю (ведучою) невідому й вiдому вам лексику. Подiлiть її на пасивну й активну лексику (саме для вас).

Підвищити рівень культури мовлення та вдосконалити знання з української мови допоможе освітній проєкт «Мова – ДНК нації» [32] (містить цікаві вправи та яскраві приклади, що сприяють вивченню фразеологізмів, профілактиці суржика, практикуванню орфографії тощо).

Отже, розвиток риторичної компетентності учнів старшої школи вимагає використання чіткої системи підходів, принципів, методів, прийомів, видів вправ, зокрема важлива роль в риторизації навчального процесу належить роботі з текстами: від їх опрацювання до створення власних текстів-монологів, текстів-діалогів тощо. Ефективній роботі сприяють використання традиційних та інтерактивних методів. На нашу думку, система запропонованих вправ, яка створена з урахуванням усіх важливих підходів, принципів та на основі традиційних й інтерактивних прийомів сприятиме удосконаленню риторичних умінь та навичок учнів старшої школи.

3. 2. Результати сформованості риторичної компетентності під час навчання української мови

На контрольному етапі дослідження, який проводився в Криворізькій загальноосвітній школі I-III ступенів № 26, у 10-А класі українська мова вивчалася за традиційною методикою, а в 10-Б – за створеною. Задля формування риторичної компетентності використовувалися різноманітні методи, прийоми, форми та засоби навчання. Провідний метод навчання – традиційний (метод вправ, робота з текстом тощо), вагоме місце належить й інтерактивним прийомам.

Завдання на контрольному етапі дослідження:

- 1) провести контрольний зріз в експериментальній групі (ЕГ);
- 2) опрацювати здобуті результати на підставі методів математичної статистики;
- 3) порівняти показники рівнів сформованості навчальних досягнень учнів в ЕГ у процесі навчання української мови;

4) установити динаміку росту сформованості в учнів навчальних досягнень, отриманих на підставі розвитку риторичної компетентності;

5) проаналізувати дієвість апробованої експериментальної методики й окреслити перспективи дослідження.

Для встановлення ефективності запропонованої системи роботи, проведено контрольний зріз, який передбачає виконання завдань, мета яких – визначити рівень сформованості риторичної компетентності учнів 10 класу у процесі навчання української мови. Для перевірки рівня сформованості риторичної компетентності учням 10 класу пропонувалися однакові види робіт, що полегшувало здійснення кількісного та якісного аналізу даних, дало змогу побачити динаміку у виробленні й удосконаленні вмінь і навичок усіх учнів, охоплених дослідженням.

Задля встановлення рівня сформованості риторичної компетентності учнів було запропоновано комплексну роботу, що складалась із завдань (дещо схожі до тих, що пропонувались на першому етапі дослідження, розширені та доповнені й зорієнтовані більше на формування практичних умінь учнів), що передбачали перевірку знань та умінь старшокласників, а саме:

- артикулювати скоромовки (фонетико-орфоепічні вміння: правильно вимовляти звуки, мати чітку дикцію);

- аналізувати тексти (риторичний аналіз);

- будувати правильні граматичні конструкції, правильно використовувати й узгоджувати часи, знати частини мови тощо;

- інтонування (створення партитури) тексту (фонетико-орфоепічні вміння: підлаштовування темпу мовлення відповідно до ситуації, слухачів, мети висловлення);

- визначати у тексті стилістичні фігури (стилістичні вміння);

- аргументувати (комунікативно-діяльнісне вміння);

- виступати з ораторським мовленням (акція), дотримуючись мовленнєвого етикету (комунікативно-діяльнісне вміння: формування власного авторського стилю).

Завдання для перевірки рівня сформованості риторичних умінь і навичок учнів старших класів.

1. Прочитайте скоромовки, чітко артикулюючи їх.

Бук бундючивсь перед дубом,
Тряс над дубом бурим чубом.
Дуб пригнув до чуба бука –
Буде букові наука.

Сів шпак на шпаківню,
Заспівав шпак півню,
Ти не вмієш так, як я,
Так, як ти, не вмію я.

Кіндрат в брід брів – зустрів бобрів, зустрів бобрів – бобри у рів. Кіндрат добрів – змокрів до брів.

2. Підготуйте партитуру вірша й виразно прочитайте його.

2. 1. Назвіть використані у вірші етикетні мовні формули. Доберіть до них синонімічні.

2. 2. Чи можна за змістом вірша визначити вік, стать, соціальний статус співрозмовників?

2. 3. Скажіть, на особливості яких засобів спілкування (вербальних чи невербальних) наголошує авторка?

2. 4. Визначте частиномовну належність слів у вірші.

ПІНГ-ПОНГ

– добридень –

– здрастуйте –

– як справи? –

– спасибі – добре – як у вас? –

– робота – літо – спека – спрага –

– а настрій? –
 – добре –
 – все гаразд –
 – неправда – очі –
 – вам здалося –
 – ви зблідли –
 – обережно – м'яч! –
 вогнем мовчання зайнялося –
 схрестились погляди – пробач –
 кажи слова легкі й порожні –
 кажи їх знов – кажи їх знов! –
 а так так дивитися не можна –
 в настільнім тенісі розмов! (Л. Костенко)

3. Зробіть риторичний аналіз промови (зразковий план див. Додаток Б)

Варіант № 1

*Виступ Збігнева Бжезінського з нагоди отримання нагороди Антоновичів
у Києві 2 липня 1992 р.*

Цей вечір є святом українського інтелектуального життя, святом життєздатності й волелюбства української нації. Нагорода, яку я мав честь отримати, є також свідченням мого внеску української діаспори в життя України. Я гордий бути у блискучому товаристві колег-лауреатів, що отримують премію нині зі мною, і в не менш блискучому товаристві колег-лауреатів, що отримали цю премію раніше. Я, зокрема, знаю, що одним із перших лауреатів премії Антоновичів був Василь Стус, котрий життям заплатив за відданість своєму народові. З огляду на цей факт я хотів би присвятити свою премію, тобто її грошову частину, родичам політв'язнів, що віддали життя за свободу...

Я маю особисті причини почувати себе щасливим тут цього вечора. Ще з юних літ я вважав, що Україна має бути вільною, і вірив, що одного дня вона таки здобуде собі волю. Мій батько бився за Львів з українцями, але згодом завжди пояснював мені, що польсько-українська війна була братовбивчою, а

передвоєнна польська політика щодо України – помилковою. Тож я ніколи не поділяв думки, що свобода для нації не конче має пов'язуватися з незалежністю. Гадаю, вони неподільні - як душа і тіло. Я завжди відчував це серцем і, можливо, одна з причин цього відчуття – моє польське походження, мій польський досвід.

Я маю й геополітичні підстави вітати українську незалежність. Може, тому що однією своєю частиною я поляк, а другою, розумом, американець. Незалежна Україна змінює всю геополітичну карту Європи... [63].

Варіант № 2

Промова Стіва Джобса

2005 рік перед випускниками Стенфордського університету

Дякую. Для мене честь бути з вами сьогодні на врученні дипломів одного з найкращих університетів у світі. Правду кажучи, я так і не завершив коледж, але сьогодні я вперше як ніколи наблизився до цього. Я хочу розповісти вам три історії з мого життя – і все – нічого грандіозного – просто три історії.

Перша історія – про з'єднання точок.

Я кинув Рід коледж після перших шести місяців. Але ще залишався там вільним слухачем протягом вісімнадцяти місяців, перед тим як остаточно піти. Чому я кинув навчання? Це почалося ще до мого народження. Моя біологічна мати була молодою незаміжньою аспіранткою – тож вона вирішила віддати мене на всиновлення. Вона дуже хотіла щоб мене всиновили люди з вищою освітою. Тож все було підготовлено, щоб після народження мене всиновили адвокат та його дружина. Однак коли я народився, вони в останню хвилину вирішили, що насправді хотіли дівчинку. Тож наступні батьки зі списку очікування отримали телефонний дзвінок серед ночі з питанням: «Ми незаплановано отримали немовля хлопчика – хочете його?» Вони відповіли – «Звісно ж». Моя біологічна мати пізніше дізнавшись що моя нова мати не закінчила коледж, а мій батько навіть не закінчив школи, відмовилася підписувати остаточні документи для всиновлення. Вона передумала лише через кілька місяців – коли мої батьки пообіцяли, що обов'язково віддадуть мене до коледжу. Таким був початок мого життя.

Тож сімнадцять років по тому я таки пішов до коледжу. Але я наївно обрав такий коледж, що за ціною був майже як Стенфорд. Тож усі гроші моїх батьків, простих робітників, було витрачено на навчання. Через шість місяців я побачив що воно того не вартувало. Я не уявляв чим хотів займатися в житті, та не уявляв як коледж міг допомогти мені розібратися з цим. Тож я просто витрачав гроші моїх батьків, які вони відклали все своє життя. Я вирішив покинути навчання, з надією що якимось чином все налагодиться. Тоді це було страшно, але тепер я розумію, що це було одне з найкращих рішень, які я будь-коли приймав.

Як тільки я кинув навчання, я міг вже не ходити на обов'язкові заняття, які мене не цікавили, і міг відвідувати ті, які цікавили мене набагато більше. Все не було так романтично. Я не мав власної кімнати в гуртожитку, тож спав на підлозі в кімнатах друзів. Збирав пляшки з-під кока-коли за п'ять центів, щоб купити поїсти. І йшов пішки сім кілометрів містом кожного недільного вечора, щоб хоча б один раз в тиждень нормально поїсти в крішнаїтському храмі. Я любив це. Усе, з чим я стикався, ідучи вслід за своєю цікавістю й інтуїцією, виявилось пізніше безцінним. Дозвольте навести приклад.

Рід коледж в той час пропонував певно найкращий в країні курс каліграфії. Тому кожен плакат, кожна етикетка на шухляді у нашому кампусі, були прекрасно каліграфічно оформлені. Так як я залишив навчання, і мені не потрібно було відвідувати заняття, я вирішив ходити на курс каліграфії, щоб навчитися – як таке робити. Я дізнався про шрифти із засічками та без них, все про відступи між різними комбінаціями букв, про те, що робить прекрасну поліграфію – прекрасною. Вона була чарівною, як в старих книгах. Мистецьки вишуканою, у спосіб неосяжний для науки. І це мені здалося надзвичайним. Я й не сподівався, що ці знання будь-коли застосовуватиму у моєму житті. Але через десять років, коли ми розробляли перший комп'ютер Macintosh, все це стало в пригоді, і ми втілили все це у Мак. Це був перший комп'ютер з красивою поліграфією. Тож, якщо б я не пішов на той курс у коледжі, Мас ніколи б не мав кілька гарнітур чи шрифтів з пропорційними відступами. А оскільки Windows просто зкопіювали з Мас, то ймовірно, що жоден персональний комп'ютер не

мав би цього. Якщо б я не залишив коледж, я б ніколи не потрапив на цей курс каліграфії, тож персональні комп'ютери могли б і не мати теперішньої чудової поліграфії.

Звичайно ж, було неможливо з'єднати ці всі точки до купи, плануючи майбутнє, коли я був у коледжі. Але десять років по тому це стало дуже зрозумілим, оглядаючись назад. Ви не можете з'єднати всі точки, дивлячись у майбутнє, ви можете з'єднати їх лише оглядаючись у минуле. Тож вам залишається лише вірити, що якимось чином всі точки з'єднуються в майбутньому. Треба вірити в щось. У ваше чуття, долю, життя, карму – будь-що. Бо віра в те, що точки з'єднуються якимось по житті, дасть вам впевненість слідувати поклику вашого серця. Навіть якщо воно веде вас у бік від добре протоптаного шляху. Саме такий підхід змінить ваше життя...

Залишайтеся спраглими, залишайтеся безрозсудними.

Дуже дякую всім вам [48].

4. Прочитайте та підготуйте міні-конференцію, на якій обговоріть проблеми, що порушуються в тексті.

Промова Володимира Зеленського

24 лютого 2022 року

Громадяни України.

Що ми чуємо сьогодні? Це не просто вибухи ракет, бої, гул авіації. Це звук нової залізної зависи, яка опускається й закриває Росію від цивілізованого світу. Наше національне завдання – щоб ця завеса проходила не по нашій українській території, а вдома у росіян.

Українська армія, наші прикордонники, сили поліції та спеціальних служб зупинили атаки ворога. Мовою конфлікту це можна назвати оперативною паузою.

На Донбасі наші Збройні Сили діють на відмінно, Харківський напрямок – дуже складний, сили для захисту міста працюють, вони надійні, вони – наші хлопці. Найбільш проблемна ситуація сьогодні на півдні. Наші війська ведуть

запеклі бої в передмісті Херсона. Ворог тисне з окупованого Криму, намагається просунутись у бік Мелітополя.

На півночі країни ворог повільно просувається в Чернігівській області, але там є кому його тримати. Надійно оборона побудована в Житомирській області. Ворожий десант у Гостомелі блокують, війська отримали наказ на знищення.

Так, ми, на жаль, маємо втрати, втрати наших героїв. Так, захоплені в полон російські бійці. Деяким з них наші лікарі надають допомогу – тим, хто здався в полон. Знищено багато російської авіації та багато броньованої техніки.

Так, ми бачимо, що багато росіян шоковані тим, що відбувається. Дехто з росіян вже закликає в соцмережах, що вони проти війни. Ми це бачимо. Але керівництво Російської Федерації це навряд чи побачить.

Тому прохання.

Если вы нас слышите, если вы нас понимаете, если вы понимаете, что вы наступаете на независимую страну, пожалуйста, выходите на площади, обращайтесь к Президенту своей страны.

Ми – українці. Ми перебуваємо на своїй землі. Ви – росіяни. Зараз ваші військові розпочали війну. Війну в нашій державі. Я дуже хотів би, щоб ви висловлювалися на Червоній площі або десь іще на вулицях вашої столиці, в Москві, в Петербурзі та в інших містах Росії. Не тільки в інстаграмі – це дуже важливо.

Що ми бачимо на цю годину? Росія для світової спільноти перетворюється на аналог так званої «ДНР» – це повна ізоляція.

Я на постійному зв'язку з лідерами держав-партнерів та міжнародних організацій. Росія вже почала отримувати перші санкції з великого пакету санкцій, найпотужніших у світовій історії.

Нікому не вдасться переконати чи змусити нас, українців, віддати свою свободу, свою незалежність, свій суверенітет. Але схоже, що російське керівництво намагається це зробити за рахунок знищення потенціалу їхньої країни. Усе, що було зроблено Росією з 2000 року, може бути зараз просто спалено в прямому ефірі на очах усього світу.

Ми наголошуємо, що не Україна обрала шлях війни. Але Україна пропонує повернутися на шлях до миру.

Що робити українцям? Допомагайте національному захисту. Ставайте до лав Збройних Сил України та підрозділів територіальної оборони. Будь-який громадянин з бойовим досвідом буде зараз корисним. Саме від вас і всіх нас залежить, чи вдасться ворогу просунутись далі на територію нашої незалежної держави. Допомагайте, будь ласка, волонтерській спільноті та медичній системі, наприклад, донорством крові.

Політикам та керівникам громад – допомагайте людям, забезпечуйте нормальність життя на місцях настільки, наскільки це зараз можливо. Кожен повинен піклуватися про своїх близьких і дбати про тих сусідів чи знайомих, які цього потребують. Обов'язок журналістів, важливий обов'язок, – захищати демократію і свободу України.

Я поговорив сьогодні з багатьма лідерами – Великої Британії, Туреччини, Франції, Німеччини, ЄС, США, Швеції, Румунії, Польщі, Австрії та іншими.

Якщо ви, шановні європейські лідери, шановні світові лідери, лідери вільного світу, нам сьогодні потужно не допоможете, то завтра війна постукає у ваші двері.

Слава Збройним Силам України!

Слава Україні! [22, с. 8-10].

Максимальний бал за правильно виконані завдання – 12 б. Розподіл балів відбувався так: 1 завдання – 1 б., 2 завдання – 3 б., 3 завдання – 2 б., 4 завдання – 4 б. Результати визначались за кількістю отриманих балів: 12 б. – «відмінно», 11-9 б. – «добре», 8-6 – «задовільно», 5-3 б. – «незадовільно».

На основі отриманих результатів контрольних робіт виявлені вищі показники сформованості риторичної компетентності учнів експериментальної групи у порівнянні з результатами діагностичної роботи. З'ясовано, що десятикласники легко й швидко впоралися з завданням на перевірку фонетико-орфоепічних умінь: артикулювання скоромовок, інтонування вірша (та прилеглі

до нього завдання) – із цим впоралося 100% учнів, продемонструвавши володіння чіткою дикцією та умінням аналізу вірша.

Дещо відрізняються результати виконання третього завдання (риторичний аналіз промови за зразковим планом): 12 учнів (79,2 %) виконали його на «відмінно» і лише 3 учні (19,8 %) на «добре», у яких виникли незначні проблеми із виконанням другого пункту з плану аналізу тексту (характеристика риторичних засобів).

Четверте завдання передбачало підготовку міні-конференції з обговоренням проблем, порушених у наданому тексті. Текст цього завдання формує почуття національної ідентичності. Усі старшокласники проявили ініціативу у підготовці та брали активну участь в обговоренні. Звісно, в аргументації окремих учнів були складнощі в чіткій та логічній побудові речень. Проте, загалом, учні продемонстрували уміння конструктивно вести дискусію, дотримуючись усіх необхідних правил, ілюстрували влучні приклади з історії/літератури/власного життя що допомогло їм довести свою точку зору тощо.

Узагальнені результати дають підстави стверджувати, що завдання контрольної роботи учні експериментального класу виконали краще, ніж завдання діагностувальної роботи. Збільшення кількості правильних відповідей і зменшення неправильних, які дали учні, свідчить про підвищення рівня сформованості риторичної компетентності учнів 10 класу у процесі навчання української мови.

Група	Високий рівень %	Достатній рівень %	Середній рівень %	Низький рівень %
Експериментальна	46,2	33	13,2	6,6

Таблиця 1. Рівень сформованості риторичної компетентності учнів ЕГ у процесі навчання української мови

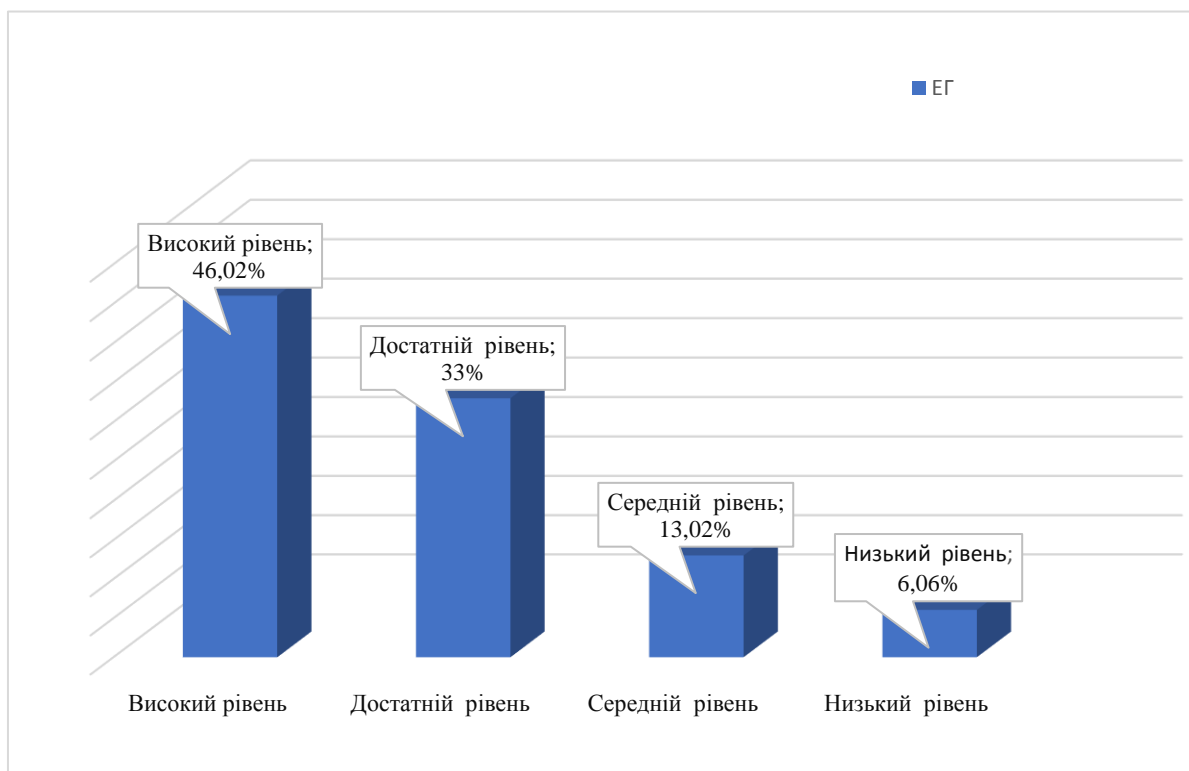

Рис. 2. Рівень сформованості риторичної компетентності учнів 10 класу у процесі навчання української мови (ЕГ)

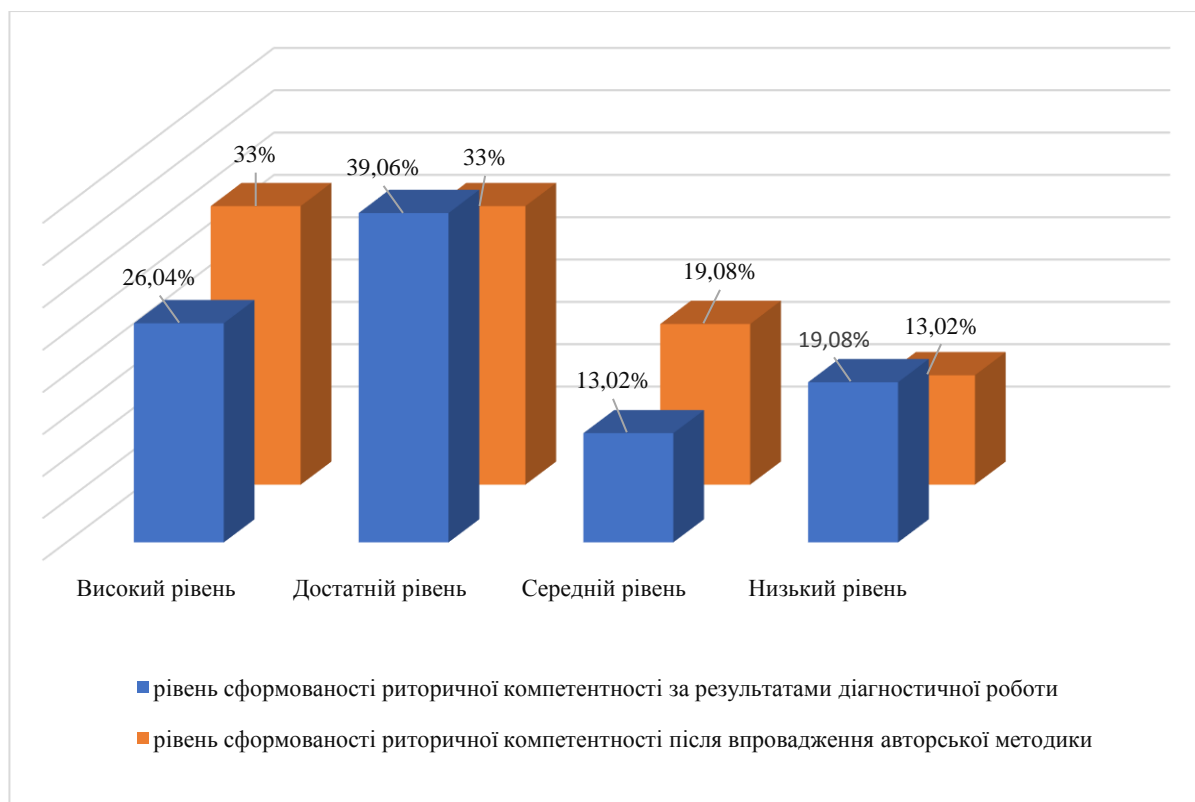

Рис. 3. Динаміка рівнів сформованості риторичної компетентності учнів
ЕГ

Якість знань у класах, які вивчали практичну риторику за створеною методикою, вища на 21, 1%. Здобуті результати підтверджують ефективність пропонованої методики формування риторичної компетентності учнів 10 класу у процесі навчання української мови. Більшість учнів групи, у якій використано авторську методику, досягла високого й достатнього рівнів.

Дослідження дало змогу з'ясувати, що цілеспрямоване й систематичне використання пропонованої методики формування риторичної компетентності сприяло підвищенню рівня знань, умінь і навичок, мотивації навчання та розвитку пізнавальної активності й творчих здібностей учнів 10 класу. За результатами практичного дослідження можна зробити висновок про доцільність упровадження апробованої методики з формування риторичної компетентності учнів старшої школи у процесі навчання української мови.

Висновки до третього розділу

У розділі створено методику формування риторичної компетентності старшокласників у процесі навчання української мови. Розроблено систему вправ з урахуванням класифікацій М. Баранової, Н. Голуб, А. Купалової, Т. Ладиженської, В. Нищети (спрямовані на активізацію психічних процесів й удосконалення риторичних умінь і навичок): підготовчі/тренувальні вправи; вправи на створення висловлення; комунікативні вправи; робота з ілюстраційним матеріалом.

З'ясовано, що важливими у формуванні риторичної компетентності є комунікативні завдання, оскільки однією з головних функцій риторики є комунікативна. Такі вправи реалізуються в процесі виголошення промови й безпосереднього контакту з аудиторією, завдяки чому реалізується компетентнісний підхід та специфічний принцип навчання (зв'язок вивчення мови з мовленнєвою діяльністю). За допомогою вправ на роботу з ілюстраціями можна легко усунути невпевненість, недоліки у вимові та ознайомитися з поглядами та цінностями учня, через що реалізується особистісно орієнтований

підхід та загальнодидактичні принципи (наочність, доступність). Використання рольових, ділових ігор дають змогу учням реалізувати себе в ролі іншої людини та проявити творчі здібності; вправи на здатність інтонаційно відрізнати ситуації підготує учнів до дискусій, вони зможуть з легкістю робити риторичні аналізи як виступів інших людей, так і самоперевірку. Комунікативній меті відповідають також інтерактивні прийоми: риторичні задачі, риторичні ігри, імпровізаційні завдання (допомагають залучити учнів до активної взаємодії у процесі навчання, виявити творчі здібності та розвивати критичне мислення, що сприяють формуванню успішного оратора).

Визначено, що ефективним елементом роботи в риторизації освітнього процесу належить роботі з текстами. Більшість вправ орієнтовані на опрацювання навчальних текстів (виразне читання, переказ, визначення теми, основної думки, типу та стилю мовлення, добір заголовка тощо) та створення власного висловлення. Відповідно, можна сказати, що у таких видах роботи реалізовано діяльнісний підхід та специфічний принцип навчання (взаємозалежність усного і писемного мовлення), оскільки здобуті знання застосовуються в практичних ситуаціях.

Опрацьовано та дібрано навчальні Інтернет-ресурси (курси, інтерактивні платформи із різноманітними завданнями, відеоматеріали), задля урахування умов дистанційного навчання, допомагають оцифрувати освітній процес та підвищують рівень мотивації.

Контрольний зріз засвідчив успішність упровадженої методики, оскільки якість знань учнів експериментальної групи підвищилася на 21, 1 % порівняно з результатами діагностувальної роботи. Виявлено завдання, що даються учням найлегше (артикулювання скоромовок; участь у дискусіях; підготовка у проведенні міні-конференції; інтонування віршів та робота з ними: знаходження етикетних форм, особливостей використаних засобів спілкування, визначення частиномовної належності слів тощо), і які важче: риторичний аналіз промови та визначення стилістичних фігур.

Отже, запропонована методика, що відповідає основним підходам та принципам навчання української мови, ураховує лінгводидактичні, психологічні засади, сприяє ефективному формуванню риторичної компетентності учнів 10 класу в процесі навчання української мови та підвищує її рівень.

ВИСНОВКИ

Аналіз лінгвістичної, лінгводидактичної та психологічної літератури дав змогу обґрунтувати теоретичні засади дослідження та підтвердити його актуальність.

Для визначення категорії «риторика» взято позицію Л. Мацько, яка надає перевагу поняттю «дискурсивна риторика» в сучасному мовознавстві, оскільки саме така риторика має перспективу широкого застосування в українському суспільстві у різних сферах життя. Апелюємо до думки лінгводидакта Г. Онуфрієнко, яка вважає риторику сучасною наукою про ефективне спілкування у всіх життєвих та професійних комунікаціях, що прийшла на заміну напівсхоластичній науці про пишне мовлення з вузькою сферою використання.

Сучасна риторика як наука переконання засобами мови виходить далеко за межі публіцистичних промов, має широке застосування в найрізноманітніших ситуаціях мовного спілкування як усього соціуму, так і окремих мовців та є важливим складником освітнього процесу.

Узагальнивши думки дослідників (Н. Голуб, Т. Гриценко, О. Корчова, Л. Мацько, В. Нищета, С. Омельчук, М. Пентиліук, Г. Сагач, В. Тарасова, М. Требін) подаємо потлумачення риторичної компетентності учнів старшої школи – комплекс риторичних знань, умінь, навичок та якостей, які визначають здатність та готовність до успішної й ефективної комунікації.

З опертям на праці М. Барахтяна, Л. Каніболоцької, Л. Мамчур, О. Ранюк, С. Толочко, Н. Янц вважаємо за можливе послуговуватися такими визначеннями: риторична компетентність: 1) складне інтегративне утворення особистості, яке передбачає володіння риторичними знаннями, уміннями та навичками, якостями, що визначають здатність і готовність до ефективного та оптимального спілкування; 2) теоретична та практична здатність продукувати різноманітні тексти переконливого мовлення в різних видах суспільного й міжособистісного спілкування та публічного мовлення для умотивованого й аргументованого донесення інформації; 3) уміле послуговування засобами

риторики з метою впливу на адресата мовлення, риторичного й особистісного самовдосконалення й вироблення індивідуального ораторського стилю.

Встановлено лінгводидактичні засади формування риторичної компетентності. Окреслено такі підходи: 1) особистісно орієнтований (забезпечує розвиток академічних, соціокультурних, соціально-психологічних та інших здібностей учнів); 2) компетентнісний (сприяє формуванню ключових і предметних компетентностей); 3) діяльнісний (спрямований на застосування здобутих знань у практичних ситуаціях) та пов'язані з ними принципи: 1) загальнодидактичні; 2) специфічні (взаємозв'язок у вивченні розділів шкільної мови, функціонально-стилістична спрямованість у навчанні мови, зв'язок у вивченні розділів мови, комплексний підхід до формування різних видів мовленнєвої діяльності).

Виявлено тісний зв'язок психології та риторики, що передбачає урахування психологічних чинників учнів старшої школи під час формування риторичної компетентності. Для учнів старших класів характерною є самостійність: учні мають змогу самі обирати теми бесід, їх зміст, відстоювати власну думку, використовувати факти зі свого життєвого досвіду, складати власні усні/письмові висловлення різних стилів, жанрів і типів мовлення. Учителеві, своєю чергою, необхідно пам'ятати про емоційно-вольову сферу учнів, враховувати їхні інтереси, створювати «ситуації успіху» (мотивація навчальної діяльності, позитивне налаштування на урок) тощо.

Проаналізовано зміст навчально-методичного забезпечення та з'ясовано, що риторику як окремий навчальний предмет у школі не вивчають, тому немає підручників з ораторського мистецтва як таких, але мають місце деякі зразки авторських підручників, що відповідають вимогам Державного стандарту базової середньої освіти та програмі з української мови: для 10 класу О. Заболотного та для 11 класу О. Авраменка.

Визначено стан сформованості риторичної компетентності учнів 10 класу, результати якого засвідчили середній рівень, що спонукало до необхідності створення методики, яка підвищила б якість знань учнів з риторики.

Ураховуючи проаналізовані лінгводидактичні засади, створено методiku формування риторичної компетентності учнів 10 класу у процесі навчання української мови. Розроблено систему вправ (вправи на створення висловлення, комунікативні, підготовчі та тренувальні) та вправи з використанням інтерактивних прийомів (риторичні задачі, риторичні ігри, імпровізаційні завдання). Застосовано також словесні методи навчання: описова та проблемна розповідь учителя, аргументаційне пояснення, евристична бесіда. Зазначено, що навчання риторики з використанням інтерактивних прийомів здатне урізноманітнювати та мотивувати учнів до подальшої навчальної діяльності («акваріум», «ток-шоу», «запитання Сократа», «Мікрофон» «Мозковий шторм», «Метод проєктів», «Асоціативний куц» тощо).

Експериментально перевірено створену методiku. За результатами контрольного зрізу встановлено, що рівень знань учнів з риторики в експериментальній групі підвищився на 21, 1 %, що дає підстави стверджувати про ефективність запропонованої методики формування риторичної компетентності учнів старшої школи.

Перспективу магістерської роботи вбачаємо в поглибленому вивченні сучасних проблем риторичної науки, категорії «риторична компетентність», аналізі навчально-методичного забезпечення та у створенні методики формування риторичної компетентності учнів старшої школи під час навчання української мови з урахуванням умов дистанційного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бакум З. П. Система завдань і вправ для формування мовної особистості на профільному рівні навчання фонетики. *Філологічні студії*. 2010. Вип. 4. С. 141–150. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2010_4_18
2. Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії : монографія. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. 338 с.
3. Барахтян М. М. Роль риторичної освіти у формуванні комунікативної компетентності майбутнього вчителя. *Педагогічні науки*. 2018. Вип. 139. С. 20–26.
4. Васьківська Г. О. Риторичні вміння учнів старшої школи в контексті ціннісно-сислової сфери. *Українська мова і література в школі*. 2011. Вип. 8. С. 14–19.
5. Воронцова Т. В., Пономаренко В. Вчимося жити разом : навч.-метод. посіб. Київ : Алатон, 2017. 376 с.
6. Габермас Ю. Комунікативна дія і дискурс. Першоджерела комунікативної філософії. Київ : Либідь, 1996. С. 499.
7. Глазова О. П., Кузнецов Ю. Б. Програма «Основи риторики» для 10 (11) класу. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. Київ : Педагогічна преса. 2006. Вип. 7–8. С. 62–67.
8. Голуб Н. Б. Викладання елементів практичної риторики в 10-11 класах. *Українська мова і література в школі*. 2002. Вип. 4. С. 4–9.
9. Голуб Н. Б. Риторична компетентність учнів старших класів. Київ : Ін-т педагогіки, 2012. С. 137–138.
10. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі : монографія. Черкаси : Брама-Україна, 2008. 400 с.
11. Голуб Н. Б. Система вправ з риторики. *Українська мова і література в школі*. 2011. Вип. 6. С. 2–9.

12. Голуб Н. Б. Теоретико-методичні засади навчання риторики у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2009. 509 с.

13. Горобець С. І. Методика формування риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у процесі вивчення мовознавчих дисциплін : дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.02. Київ, 2021. 290 с.

14. Гриценко Т. Б. Риторика : навч. посіб. Київ : НАУ, 2006. 186 с.
URL : <https://studentbooks.com.ua/content/view/136/46/1/8/#66993>

15. Гріньова О. М. Психологічні особливості становлення національної ідентичності в юнацькому віці. URL : https://www.psyh.kiev.ua/Гріньова_О.М._Психологічні_особливості_становлення_національної_ідентичності_в_юнацькому_віці

16. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL : http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/

17. Ічанська О. М. Становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2002. 230 с.

18. Каніболоцька Л. В. Модель формування риторичної компетентності майбутніх викладачів вищих навчальних закладів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Педагогіка. 2016. Вип. 3. С. 136–142.

19. Карнегі Д. Як завойовувати друзів та впливати на людей. Харків : КЗ Промінь, 2001. 560 с.

20. Концепція мовної освіти України. URL : <https://studfile.net/preview/3283988/>

21. Корчова О. М. Риторична компетентність як складник професійної підготовки соціальних педагогів. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка* : зб. наук. праць. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2013. Вип. 22. С. 23–29.

22. Красовицький О. Місяць війни. Хроніка подій. Промови та звернення Президента України Володимира Зеленського. Харків : Фоліо, 2022. 384 с.

23. Кухарчук І. О., Лучкіка Л. В. Риторична компетентність учнів: зміст, структура та шляхи формування. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Педагогічні науки, січень 2022. Вип. 8. С. 149.
24. Кучерук О. А. Формування риторичної компетентності старшокласників у процесі українськомовної освіти. *Українська мова і література в школах України*. 2016. Вип. 1. С. 9–14.
25. Макович Х. Я. Словник термінів і понять з риторики. Львів, 2016. 140 с.
26. Мамчур Л. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи : монографія. Умань, 2012. 449 с.
27. Мамчур Л. Формування мовно-риторичної компетентності майбутнього вчителя-словесника. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. Умань, 2013. Вип. 8. С. 182–186.
28. Методика навчання риторики в школі : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 194 с.
29. Методика навчання української мови. Уроки риторики в старших класах. URL : <https://subject.com.ua/ukrmova/method/69.html>
30. Мова – ДНК нації. URL : <https://ukr-mova.in.ua/exercises/>
31. Навчальні програми для 10–11 класів шкіл з українською мовою навчання. URL : <https://ru.osvita.ua/school/program/30993/>
32. Навчальні програми для 10–11 класів. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalniprogrami/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
33. Нагаєв В. Дидактичні засади формування риторичної компетентності фахівців-менеджерів. *Новий Колегіум*, 2015. Вип. 4. С. 86–91.
34. Нищета В. А. Методика формування риторичної компетентності учнів основної школи : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 340 с.
35. Нищета В. А. Методика формування риторичної компетентності учнів основної школи в процесі навчання української мови : автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Херсон, 2018. 522 с.

36. Нищета В. А. Принципи вивчення риторики в загальноосвітній школі. *Українська мова і література в школі*. 2011. Вип. 1. С. 16–20.
37. Нищета В. А. Формуємо риторичні вміння та риторичну компетентність : програма дослідно-експериментального навчання української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2015. Вип. 7–8. С. 66–73.
38. Омельчук С. «Підхід до навчання» як базова категорія сучасної лінгвістичної науки. *Українська мова і література в школі*. 2013. Вип. 2. С. 2–7.
39. Онуфрієнко Г. С. Термін комунікація в поняттєвому вимірі й лінгвістичному контексті. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2010. Вип. 675. С. 154–160.
40. Онуфрієнко Г. С. До проблеми формування мовно-риторичної компетентності як невід’ємної ознаки освіченості і чинника професіоналізму. *Дошкільна освіта*, 2008. Вип. 2. С. 62–68.
41. Ораторське мистецтво : підручник / за ред. : М. Требіна. 2-ге вид. Харків : Право, 2013. 202 с.
42. Освітній Хаб міста Києва. URL : <https://eduhub.in.ua/modules/modul-1-bazoviy-kurs-z-oratorskogo-mistectva>
43. Особливості вивчення базових дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році : додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 26.06.2015 № 1/9-305 // *Українська мова і література в школах України*. 2015. Вип. 7-8. С. 3–13.
44. Пентилюк М. І. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євроінтеграційному контексті. *Українська мова і література в школі*. 2010. Вип. 2. С. 2–5.
45. Подоляк Л. Психологія раннього юнацтва. Лекція з вікової психології. URL : [https://www.psyh.kiev.ua/Психологія_раннього_юнацтва_\(Лекція_з_вікової_психології\)](https://www.psyh.kiev.ua/Психологія_раннього_юнацтва_(Лекція_з_вікової_психології))
46. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах : посібник для студентів пед. університетів та інститутів. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.

47. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>
48. Промова Стіва Джобса. URL : <http://ittest.com.ua/Jobs.html>
49. Психологія діяльності та навчальний менеджмент : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2008. 336 с.
50. Ранюк О. П. Розвиток риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Хмельницький, 2020. 372 с.
51. Римашевський Ю. Плюс риторизація всієї освіти. *Дзеркало тижня*. №22 (750), 2009. 20–26 червня. URL : <https://web.archive.org/web/20090622044200/http://www.dt.ua/3000/3300/66493/>
52. Риторика : навч. посіб. / за ред. Т. К. Ісаєнко, А. В. Лисенко. Полтава : НТУ, 2019. 247 с.
53. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. 3-тє вид. Київ : Академія, 2017. 366 с.
54. Сагач Г. М. Риторика : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 567 с.
55. Сагач Г. М. Золотослів : навч. посіб. Київ : Райдуга, 1993. 378 с.
56. Садова Т. А. Формування риторичної компетентності майбутніх педагогів вищої школи. *Молодий вчений*, № 10.1. 2018. С. 97–100.
57. Січкарик С. І. Лінгводидактичні засади навчання практичної риторики в старшій школі. Черкаси, 2020. С. 15. URL : http://oipopp.edsp.net/public/attached_files/materialy_konferenciyi_na_sayt.pdf
58. Січкарук О. І. Інтерактивні методи навчання у вищій школі : навч.-метод. посіб. Київ : Таксон, 2006. 88 с.
59. Тарасова В. В. Проблеми розвитку сучасної риторики. URL : http://www.rusnauka.com/SND/Pedagogica/2_tarasova%20v.v..doc.htm
60. Тест з української мови. URL : <https://naurok.com.ua/test/etika-525588.html>

61. Токарева Н. М., Шамне А. В. Основи вікової психології : навч.-метод. посіб. Кривий Ріг, 2013. 283 с.

62. Толочко С. В. Теоретичні й методичні засади формування науково-методичної компетентності викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2019. 574 с.

63. Українознавство: Хрестоматія. Кн. 1. Київ, 1996. С. 210–211.

64. Українська мова. 5-11 класи : навчальні програми, методичні рекомендації про викладання навчального предмета у закладах середньої освіти у 2019/2020 навчальному році / за ред. О. Ю. Котусенко. Харків : Ранок, 2019. 192 с.

65. Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 10-го кл. закл. заг. серед. освіти / за ред. О. В. Заболотного, В. В. Заболотного. Київ : Генеза, 2018. 192 с.

66. Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти / за ред. О. М. Авраменко. Київ : Грамота, 2019. 208 с.

67. Федоренко В. Розвиток риторичних здібностей старшокласників. Шкільна риторика. *Шкільний світ*. Київ, 2007. С. 4–8.

68. Шестакова С. О. Щодо важливості формування риторичної компетентності юриста. URL: <http://repo.snau.edu.ua:8080/xmlui/handle/123456789/7716>

69. Якобчук І. Формування риторичної компетентності учнів у контексті мовно-літературної освіти. URL : <http://www.studcon.org/mayster-klas-iz-formuvannya-rytorychnoyi-kompetentnosti-uchniv-u-konteksti-movno-literaturnoyi>

70. Янц Н. Риторична компетентність як складова професійної компетентності соціального педагога. *Гуманітарний Вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*: зб. наук. пр., 2014. Вип. 33. С. 174–183.

71. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. *Applied Linguistics*, 1, 1980. Pp. 1–47

72. Groupe µ. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Groupe_%CE%BC

73. Saidjalalova S. Teacher's Rhetorical Competence: Problems and Practice of Formation. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, Volume 24. Issue 8, 2020. 9 p. URL : https://easychair.org/publications/preprint_download/gR7r

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для вчителя

1. Дайте визначення поняття «риторична компетентність»?

2. На Вашу думку, які методи формування риторичної компетентності є ефективними, а які – ні?

3. Які методи (традиційні та нетрадиційні) Ви застосовуєте для формування риторичної компетентності учнів під час навчання української мови?

4. Які форми роботи для учнів 10 класу на уроці найбільше сприяють ефективному формуванню риторичної компетентності?

5. Які, на Вашу думку, підручники з української мови сприяють формуванню риторичної компетентності в учнів 10 класу?

6. Які додаткові матеріали Ви використовуєте для формування риторичної компетентності учнів 10 класу під час навчання української мови?

7. Які типові помилки Ви помічаєте в учнів 10 класу під час формування риторичної компетентності?

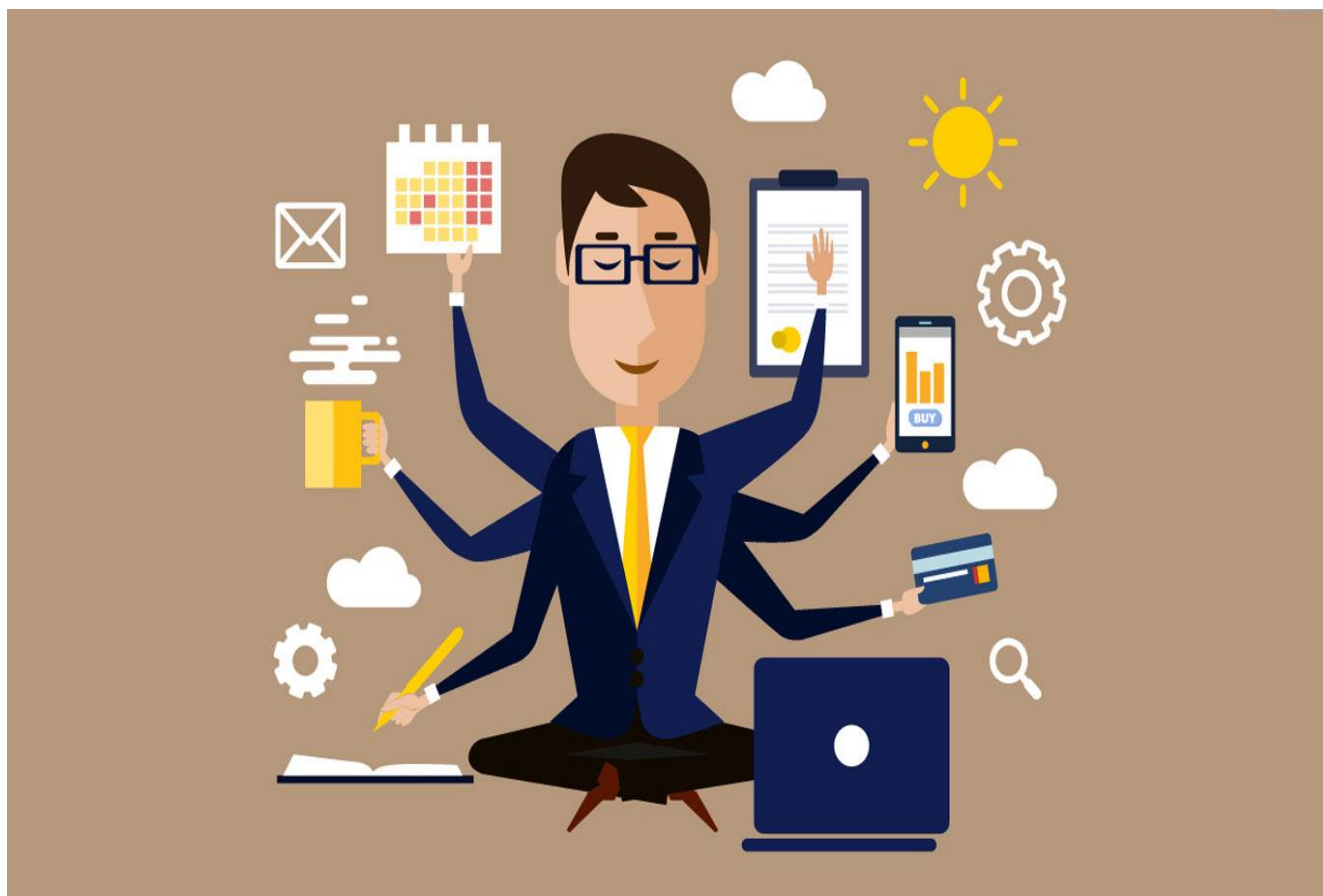
8. Які теми є актуальними для учнів 10 класу на уроках формування риторичної компетентності та спонукають їх до активної участі в обговоренні?

9. Який розділ риторики (теоретичної чи практичної) є цікавішим для учнів 10 класу?

10. Чи вважаєте Ви, що кількість годин та навчально-методичного забезпечення, відведених програмою на формування риторичної компетентності, є достатньою?

Додаток Б**Зразковий план риторичного аналізу тексту**

1. Загальна характеристика тексту: усний чи писемний, вид красномовства – політичне, судове, діловий документ, поетичний твір.
2. Жанр і предметне втілення: лист, лекція, напис на стіні, виступ на мітингу, телеграма, спектакль, монолог у спектаклі тощо.
3. Характеристика змісту: життєпис, текст закону, розмова друзів, оповідання про події, картина ландшафту (опис) та ін.
4. Аналіз дискурсу: ситуація життя; події до й, можливо, після; хто говорить; кому; з якою метою; за яких обставин тощо.
5. Що відомо про автора, рівень його інтелекту, духовного складу?
6. Хто гаданий (можливий), на який рівень сприйняття й розуміння орієнтований вислів й т.п.
7. У якому стилістичному ключі побудований текст (стиль, його різновид), якими засобами виражена стилістична приналежність?
8. Композиція, побудова мовного твору, сюжетні лінії та ін.
9. Характеристика риторичних засобів: фігури, тропи, фразеологія, афоризми, монологи й діалоги, архаїзми, діалектизми та ін.
10. Дотримання норми культури мовлення, вимог літературної мови. Особливості авторського стилю мовлення.
11. Якщо можливо – відомості про сприйняття тексту, ступеня його впливу на читачів і слухачів, різночитання, оцінки, вплив твору на розвиток науки, мистецтв, культури (театральні й кінематографічні інтерпретації, створення творів живопису, використання сюжету або образів іншими авторами тощо).

Тестові завдання**ВАРІАНТ № 1**

1. Риторика – це:
 - а) відповідь, заперечення, зауваження одного з учасників діалогу іншому;
 - б) наука про правильну вимову та наголошення слів;
 - в) теорія ораторського мистецтва;
 - г) емоційне ствердження або заперечення якогось факту.
2. Батьківщиною красномовства вважають:
 - а) Давній Єгипет;
 - б) Стародавній Китай;
 - в) античну Грецію;
 - г) Давній Рим.
3. Батьком риторики називають:
 - а) Арістотеля;
 - б) Платона;
 - в) Демосфена;
 - г) Цицерона.
4. Видатні оратори Київської Русі – це:
 - а) Демосфен та Цицерон;
 - б) Іларіон та Кирило Туровський;
 - в) Феофан Прокопович та Григорій Сковорода;
 - г) Михайло Ломоносов та Георгій Кониський.
5. Тема виступу – це:
 - а) основний шлях, завдяки якому через мовлення інформація доходить до слухача;
 - б) роз'яснення, тлумачення, інтерпретація подій та фактів;
 - в) основна галузь роздумів оратора, у межах якої він добирає явища та факти, що розглядаються у виступі;
 - г) уміння оратора виступати без підготовки.

б. Будь-яке передавання думок, що відбулося за допомогою слів, називають

- а) мовленнєвим вчинком;
- б) мовленнєвою подією;
- в) мовленнєвою ситуацією;
- г) мовленнєвою поведінкою;

7. Ясність мовлення – це:

а) насиченість виступу новими фактами, актуальними проблемами;
 б) смислова прозорість виступу, що забезпечує його зрозумілість, доступність у засвоєнні слухачами;

в) якість мовлення, що відбиває здатність оратора спонукати слухачів до творчої діяльності;

г) якість мовлення, яка полягає в його мелодійності, плавності;

г) інтонаційна виразність.

8. Образність мовлення оратора – це:

а) ясність, точність, логічна переконливість публічного виступу;

б) уміння говорити ясно, без ускладнень, надуманих образів і туманних зворотів;

в) наявність у виступі живих картин, які дають змогу не лише осмислювати почуте, а ніби сприймати його всіма почуттями – бачити, чути тощо;

г) якість виступу, що відбиває здатність оратора розглядати конкретні факти і явища, давати їм чіткі наукові та політичні оцінки.

9. Лаконічність мовлення відбиває:

а) словниковий запас оратора;

б) нормативність, літературність мовлення оратора;

в) здатність оратора говорити стисло, залишаючись максимально зрозумілим;

г) емоційність, натхненність і піднесеність мовлення.

10. Кульмінація публічного виступу – це:

а) частина виступу, спеціально відпрацьована оратором лексично, стилістично тощо;

б) спосіб закінчення виступу, коли кожна наступна фраза емоційно підсилює попередню;

в) частина виступу, яка полягає у роз'ясненні, витлумаченні подій та фактів;

г) розвивання, металізування, поглиблення раніше висловлених оратором думок.

11. Основні думки виступу потрібно повторювати:

а) завжди тими самими словами;

б) щоразу варіюючи їхнє мовне оформлення;

в) пропонуючи слухачам повторити їх хором;

г) пропонуючи слухачам їх записати.

12. Найчастіше в публічних виступах на суспільну тему вдаються:

а) до ораторського підстилю публіцистичного стилю;

б) до науково-навчального підстилю наукового стилю;

в) до белетристичного підстилю художнього стилю;

г) до розмовно-побутового стилю.

ВАРІАНТ № 2

1. Риторика – це:

а) наука про правильну вимову та наголошення слів;

б) емоційне ствердження чи заперечення якогось факту;

в) наука про способи переконання та впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей.

г) наука про правильне застосування міміки та жестів.

2. Батьківщиною риторики вважають:

а) Стародавній Єгипет;

б) Стародавню Грецію;

в) Італію;

г) Китай.

3. Предметом вивчення риторики є:

- а) мета промови;
- б) публічне мовлення;
- в) вивчення імен відомих ораторів;
- г) зразки текстів промов.

4. Алгоритм підготовки тексту виступу:

- а) репетиція;
- б) формулювання мети;
- в) вибір теми;
- г) складання плану;
- г) робота над конспектом;
- д) збирання матеріалу.

5. До риторичних вимог мовця НЕ належить:

- а) моральний обов'язок до мовця – бути чесним, справедливим, добродійним, відкритим для людей;
- б) висока освіченість оратора;
- в) зовнішність є останнім чинником того, хто виступає;
- г) усвідомлення потреби і вироблення оригінального мовомислення.

6. Інтонація – це:

- а) повторення тих самих звуків, слів, рядків на початку і вкінці тексту;
- б) добір певних звуків, які сприяють створенню звукового образу;
- в) елемент емоційної й звукової виразності, що виявляється у зміні висоти тону, сили звучання, тембрі голосу.

7. Жести поділяються на:

- а) логічні і дихальні;
- б) механічні, ілюстративні та емоційні;
- в) емоційні та механічні;
- г) емоційні, вказівні, символічні.

8. Темп мовлення – це:

- а) швидке, без підготовки створення віршів, пісень, казок;

- б) тривалість звучання слів та пауз, швидкість мовлення в цілому;
- в) підвищена схвильованість, щиросердність, емоційність вислову.

9. Елементи мовленнєвої ситуації вказано в рядку:

- а) слова, словосполучення, речення, форми звертання;
- б) жести, міміка, поза, погляд, запах косметики;
- в) знання мови, охайна зовнішність, уважність, політичні переконання;
- г) мовець, слухач, предмет мовлення, мета й обставини спілкування.

10. Мовленнєва ситуація – це ...

- а) спосіб поведінки мовця;
- б) умови, за яких відбувається комунікація промовця з аудиторією;
- в) комунікація між кількома особами;
- г) культура мислення і мовлення мовця.

11. Стратегія мовленнєвої поведінки – це ...

- а) характер спілкування;
- б) лінія поведінки людини у спілкуванні;
- в) поведінка людини під час спілкування;
- г) одиниця мовленнєвого спілкування;

12. Мовними прийомами утримання аудиторної уваги є:

- а) не використання тропів;
- б) не уживання займенників: ми, ви, ми з вами;
- в) не уповільнювання темпу розповіді та не зниження силу голосу;
- г) періодичне використання запитання «Чому?».

Конспект уроку (10 клас)

Тема. Особистість мовця та вимоги до мовлення оратора.

Мета:

– *навчальна*: закріпити знання учнів про структуру виступу та основне в його змісті; з'ясувати рівень засвоєння ними елементів практичної риторики;

– *розвивальна*: розвивати логічне мислення, пам'ять, уміння використовувати здобуті знання на практиці, формувати навички самостійної роботи;

– *виховна*: виховувати толерантність, повагу один до одного.

Очікувані результати:

– уміє бути цікавим співрозмовником;

– знає навички і вміння, якими повинен володіти оратор;

– виявляє готовність брати активну участь у дискусійному мовленні.

Тип уроку: урок закріплення та систематизації знань.

Обладнання: підручник, дидактичні матеріали.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Організація класу на навчальну діяльність

Доброго дня, любі учні! Посміхніться самі до себе, до мене, подаруйте посмішку один одному. Бачу, що у вас усе гаразд. Сподіваюся на такий настрій протягом уроку. Тим паче, що посмішка – це головна умова успіху, коли йдеш у гості або зустрічаєш гостей. Отже, ви готові розпочати роботу?

II. Мотиваційно-організаційний етап

Цікаві факти

Діти, прослухайте правила красномовства, на думку Цицерона та спробуйте пояснити, які з них, на вашу думку, є найважливішими у спілкуванні?

Дев'ять правил красномовства Цицерона

1. Говори зрозуміло.

2. Говори легко, але не дуже багато, давай іншим можливість виступити.

3. Не перебивай.
4. Будь увічливим.
5. Прагни говорити вишукано.
6. Ніколи не критикуй інших, коли їх немає поруч.
7. Не відволікайся на другорядні справи.
8. Не говори про себе.
9. Завжди будь витриманим, не втрачай самовладання.

Повідомлення теми та мети уроку.

III. Актуалізація опорних знань

Бесіда

1. Що є предметом вивчення риторики?
2. Чим є риторика – наукою чи мистецтвом?
3. Яку країну вважають батьківщиною риторики?
4. Де виступали античні риторичі?
5. Чим знамениті Демосфен і Цицерон?
6. Чому риторика не розвивалася в середньовічні часи?
7. Як називається перший вищий навчальний заклад України?
8. Які ознаки мовлення оратора є мірилом цінності його виступу?
9. У чому полягає об'єктивність виступу, його образність та цілеспрямованість?
10. Навіщо оратори вдаються до дотепів?
11. Яка різниця між гумором та іронією?

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого

Опрацювати текст. Пояснити, чим відрізняється ритор від оратора. Виписати з тексту і запам'ятати навички і вміння, якими повинен володіти оратор. Доповнити цей перелік, керуючись правилами красномовства Цицерона.

В античному світі поняття ритор і оратор не вважалися тотожними. Ритор був не тільки оратором, промовцем, а й викладачем риторичі. В українських братських школах так називали вчителів риторичі. Оратор (від латинської назви) – особа, яка виголошує промову.

Щоб виступати публічно, оратор повинен володіти спеціальними навичками і вміннями. За визначенням психологів, навички – це здібності виконувати ту чи іншу роботу якнайкраще.

Успіх публічного виступу залежить від того, наскільки оратор володіє предметом мовлення. Тільки тоді, коли промовець компетентний у темі свого виступу, має необхідну суму знань, ерудований, якщо він уміє розповісти аудиторії багато цікавого, навести нові невідомі факти, зуміє відповісти на поставлені запитання, він може розраховувати на успіх у слухачів.

Оратор повинен зважати на те, чого від нього очікує конкретна аудиторія, а не просто виходити до трибуни, аби «самовиразитися». Він мусить думати не лише про те, як він «сприймається», чи матиме успіх; важливим є те, що відбувається у свідомості слухача. Мета промови – досягти бажаної реакції аудиторії. Оратор не повинен відчувати себе зверхньою істотою. Він мусить мати слухача «у власній голові», бути співрозмовником, а не «бити аудиторію високими словами». Тому промова оратора в основному має бути подібна до звичайної бесіди.

У Давній Греції вважали, що оратору необхідні природні здібності до красномовства, дар слова. Пізніше стали розмежовувати красномовство й уміння говорити публічно. Зокрема, Анатолій Коні писав: «Якщо красномовство — це дарунок природи, то вміння говорити формується в процесі повсякденної праці, системних тренувань і вправ. Отже, «золотим оратором» публічних виступів може бути тільки той, хто має бажання ним стати, хто прагне до цього, хто багато над собою працює». На це звертав увагу й американський дослідник Дейл Карнегі та чеський учений Іржі Томан: «Для того, щоб навчитися добре, змістовно говорити, необхідно збагачувати свої знання й досвід, удосконалювати освіту, тобто всебічно розвивати свою особистість».

Отже, оратор має оволодіти такими основними навичками:

- добирати літературу;
- вивчати дібрані джерела;
- складати план;

- володіти собою;
- орієнтуватися в часі.

Із набутих навичок формуються вміння оратора:

- самостійно готувати виступ;
- зрозуміло й переконливо викладати матеріал;
- відповідати на запитання слухачів;
- установлювати й підтримувати контакт із аудиторією;
- використовувати різні засоби навчання.

Якщо немає таких навичок та вмінь, спілкування оратора зі слухачами не матиме успіху.

Риторична вправа

Уявіть що ви журналіст. Вам потрібно взяти інтерв'ю в оратора. Які питання ви підготуєте? Запишіть на аркуші паперу по черзі.

«Павутинка»

Поєднайте частини крилатих висловів античних мудреців та прокоментуйте зміст кожного.

Поетами народжуються,	життя для блага суспільства і правдивість (Піфагор).
Дві речі роблять людину богоподібною:	не тільки сказати, що треба, а й не сказати, що не треба (Цицерон).
Платон – мій друг,	без діла нікчемне й пусте (Демосфен).
Найбільше достоїнство оратора -	та істина дорожча (Аристотель).
Будь яке слово	проста (Платон).
Мова істини	ораторами стають (Цицерон).

V. Підсумок уроку

Діти, ви молодці, були активними та розсудливими. На уроці ми з'ясували, якими рисами повинен володіти особистість мовця. Під час обговорювання навчального матеріалу ви проявили ввічливість й повагу один до одного, що є одним із найважливіших рис гарного співрозмовника. Отже, ви на правильному шляху.

VI. Рефлексія

Що зацікавило найбільше?

Учні по ланцюжку називають риси гарного співрозмовника.

Оцінювання учнів

«Бортовий журнал»

П. І. П.	Самооцінка	Оцінка однокласників	Оцінка викладача	Загальна оцінка

VII. Домашнє завдання

Розкрити зміст афоризму у вигляді твору-роздуму, використовуючи приклади з життя: «Говори, щоб я міг судити про тебе. Б. Джонсон».

«Пізнай себе»

Тест «Чи комунікабельні ви?» На запитання потрібно відповісти «так» або «ні».

1. Переїжджаючи на нове місце, я швидко знаходжу нових друзів: так – 1, ні – 0.

2. Я люблю поговорити, а тому використовую для цього будь-яку можливість: так – 1, ні – 0.

3. Мені буває важко говорити перед великою аудиторією: так – 0, ні – 1.

4. Я ніяковію, якщо помічаю, що за мною спостерігають: так – 0, ні – 1.

5. У мене більше друзів протилежної статі: так – 1, ні – 0.

Результати

П'ять балів – ви контактні, легко вступаєте у спілкування з новими людьми, рішучі у спілкуванні.

Чотири бали – ваша контактність обмежена, ви віддасте перевагу звичному колу спілкування. Корисно іноді виходити за його межі.

Три бали та менше – вам не дуже подобається працювати в контакті з людьми, це у вас не завжди виходить: ви реагуєте на будь-яку загрозу (навіть уявну), відчуваєте невпевненість у собі. Вам слід демонструвати

доброзичливість щодо оточення, більше посміхатися, і ваші здібності до спілкування підвищаться, ви одразу відчуєте це по реакції оточуючих.

Конспект уроку (11 клас)

Тема. Засоби мовного вираження промови

Мета:

- *навчальна*: закріпити знання учнів про практичну риторику та засоби мовного вираження промови; з'ясувати рівень засвоєння ними вказаної теми;
- *розвивальна*: розвивати логічне мислення, пам'ять, уміння використовувати здобуті знання на практиці;
- *виховна*: виховувати повагу один до одного у процесі роботи.

Очікувані результати:

- розуміє суть понять «метафора», «риторичне запитання», «протиставлення», «звертання»;
- усвідомлює важливість уміння користуватися засобами мовного вираження та уміє ними користуватися;
- інтонує текст відповідно до норм і правил.

Тип уроку: урок поглиблення та систематизації знань, умінь і навичок.

Обладнання: підручник, картки для оцінювання.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Організація класу на навчальну діяльність

Доброго дня, любі учні! Посміхніться самі до себе, до мене, подаруйте посмішку один одному. Бачу, що у вас усе гаразд. Сподіваюся на такий настрій протягом уроку. Тим паче, що посмішка — це головна умова успіху, коли йдеш у гості або зустрічаєш гостей. Отже, ви готові розпочати роботу?

II. Мотиваційно-організаційний етап

Вступне слово

Французький письменник Антуан де Сент-Екзюпері, переживши не один день самотності, писав: «Найвища радість на землі – це радість спілкування». Усе життя сучасної людини пов'язане зі спілкуванням, бо без нього неможливо вести ділові бесіди, переговори, презентації тощо. Щоб бути успішною людиною сьогодні, треба володіти мистецтвом спілкування. Красномовство – сила, за

допомогою якої вдається впливати на світ, змінювати його, реалізуючи власну волю. Той, хто добре володіє словом, здатен навіть своїх супротивників перетворити на друзів. Давня цікавість людей до можливостей слова спричинилася до виникнення спеціальної науки красномовства – риторики.

Повідомлення теми та мети уроку.

III. Актуалізація опорних знань

Бесіда

За кожну правильну відповідь учні отримують картки-смайлики, за які в кінці уроку нараховуються бали.

1. Що таке риторика?
2. Що означає практична риторика?
3. Які виражальні засоби забезпечують словесну наочність?
4. Що таке метафора?
5. Яка роль метафори у публічному мовленні?
6. З якою метою оратори використовують протиставлення?
7. З якою метою оратори вживають риторичні фігури (риторичні запитання та звертання)? Наведіть приклади.
8. Що таке темп мовлення?
9. Яка буває гучність мовлення?
10. Які темп і гучність є для виступу оптимальними?
11. Що таке інтонація? Покажіть, як за допомогою зміни інтонації можна передати почуття й переживання.

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого

Прочитати, звертаючи увагу на правильне інтонування, оптимальний темп та гучність. Вказати вжиті в тексті виражальні засоби риторики.

НА СВЯТО ЖІНКИ

Ніколи не була вона ні царівною, ні принцесою, жінка моєї землі. Далеким раннім сном прийшли з напівлегенди образи нашої першої християнки княгині Ольги та чайки-зигзиці Ярославни.

Тьмавим переказом здиміли постаті султанші Насті Лісовської, а з нею

жінок, що руками козацьких полковників тримали перначі.

Зарання лиха історична доля поклала на українську жінку важкий хрест і вимагала від неї мужності. Під тяжкою цією ношею разом із чоловіком вона створила, передала дітям мову, пісню і пам'ять про чесний рід.

...Нині найстрашніше слово про жінку – це слово статистики. Виявилося, що не тільки в колгоспі вона велика сила. Найважчі й найдешевші роботи в місті теж виконує вона. Копає рови. Асфальтує дороги. Вивозить за місто сніг. Носить цеглу. На очах у перехожих чоловіків, що ніяково одвертаються. Знижують плечима... Дивляться звичними, байдужими очима...

Що зараз скажеш про рівність і право жінки? Вона має всі громадянські права, яких не відчуває за тягарем обов'язків. І все ще снить ідеалом лицарського кохання, мужнього захисту, домашнього достатку й затишку. Новому мінливому світові розхитаних норм вона нав'язує незмінну умову: старе поняття про порядність і стару серенаду про вірність (Є. Сверстюк).

Попереджувальний диктант

Вказати вжиті у реченнях виражальні засоби (порівняння, метафору, протиставлення, заклик, парадокс, риторичні запитання та звертання). Пояснити роль кожного в публічному мовленні.

Стрімка течія життя підхопила наш корабель і понесла. Команда розгубилася, бо за роки споживацького життя геть зникчемніла. Ми й не зчулися, як зблякли найвищі цінності. В інформаційний вакуум увірвався вітер часу – все завихрилося й перемішалось: правда, вигадка, почорнілі споруди напівправд (Є. Сверстюк).

Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. У дужках позначити виділений у кожному з речень виражальний засіб.

Зразок (метафори)

Його слова на милицях шкандибають (Нар. творч.).

Дрімають задумані фрески, ікони – в німім мовчанні, каплиця вкрилася мохом, ніде ніяких прочанів. Тиша – до самого неба! Канула в ніч свіча (І. Світличний).

Перевірка самостійної роботи учнів та надання карток за кожну правильну відповідь.

V. Проведення тестування

1. Риторика – це:

- а) наука про культуру спілкування та мовлення;
- б) наука про правильну артикуляцію звуків мовлення;
- в) наука про правильне застосування міміки та жестикуляції;
- г) наука і мистецтво переконувати співрозмовників. ✓

2. Порівняння – це:

- а) художнє означення, що виділяє і образно змальовує якусь характерну рису чи ознаку людини, предмета, явища;
- б) послідовне зображення двох чи кількох явищ із різних сфер життя, показ подій на тлі інших, чимось подібних;
- в) пояснення одного предмета через підкреслення його схожості на інший; ✓
- г) використання багатозначності якогось слова чи вислову.

3. В основі метафори лежить:

- а) порушення узвичаєного порядку слів у реченні;
- б) перенесення властивостей і ознак одного явища на інше на основі подібності; ✓
- в) поєднання контрастних понять;
- г) слова та їх форми, що вимовляються чи пишуться однаково, а значення мають різне.

4. Метафоричним є вираз:

- а) Український правопис добре опрацьований кількома поколіннями мовознавців (з газети);
- б) Пригорнись до мене, слово, коли щира ллється мова (Л. Забашта); ✓
- в) Мова – система звукових знаків, що виконує комунікативні, пізнавальні, оцінні, естетичні та інші функції (з підручника);
- г) І кожна мова – неповторна... (Д. Білоус).

5. Парадокс – це:

- а) перестановка слів у реченні з метою їх увиразнення, надання вислову нового відтінку;
- б) твердження, що розходиться з усталеними поглядами і ніби суперечить здоровому глузду, а насправді має глибокий смисл; ✓
- в) засіб зображення явищ дійсності у спотворено-комічному, навмисне перебільшеному чи зменшеному вигляді;
- г) розважальний драматичний твір на побутову тему, в основі якого – переважно анекдотична подія.

6. Зразком парадоксу є прислів'я:

- а) Яка головонька, така розмовонька;
- б) Усього буває на віку: по спині й по боку;
- в) Тихше їдеш – далі будеш; ✓
- г) Двічі молодим не бути.

7. Гіпербола – це:

- а) непомірне вихваляння та уславлення визначної суспільної події чи подвигів і звершень видатної людини;
- б) вистава чи твір, спрямований на те, щоб розсмішити засобами грубого комізму та різних перебільшень зовнішніх ознак персонажів;
- в) надмірне перебільшення якихось рис чи ознак явищ або предметів із метою їх увиразнення; ✓
- г) зображення, в якому комічний ефект досягається навмисним спотворенням, свідомим перебільшенням або применшенням характерних рис чи ознак висміюваного.

8. Антонімічним до терміна гіпербола є термін:

- а) секстина;
- б) літота; ✓
- в) метафора;
- г) епіфора.

9. Риторичне запитання – це:

- а) питання, з яким ритор (оратор) звертається до слухачів, щоб перевірити, чи зрозуміли суть ним сказаного;
- б) запитання, з яким слухачі звертаються до оратора, щоб уточнити ним сказане;
- в) запитання, яким висловлюється ствердна думка чи на яке відповідає той, хто його ставить; ✓
- г) питання, з яких складається план підготовленої оратором промови.

10. Риторичним є таке запитання:

- а) Як тебе хоч звати, земляче? (Г. Тютюнник);
- б) Та скажи-бо, дівчино, з якого ти села, чи з Бієвець, чи з Дешок? (І. Нечуй-Левицький);
- в) Дядьку, а ви мені не можете дати «Пригоди Тома Соєра»?
- г) Хочеш мови пізнати скарбницю? (Л. Забашта). ✓

11. Інтонація – це:

- а) засіб гумору і сатири, заснований на називанні супротивного, коли про щось говориться ніби в позитивному плані, але підтекст свідчить про протилежне;
- б) елемент емоційної та змістової виразності, що виявляється у зміні висоти тону, сили звучання, тембрі голосу, чергуванні пауз; ✓
- в) засіб художньої виразності, який виявляється в доборі таких звуків, котрі сприяють створенню потрібного образу;
- г) повторення тих самих звуків, слів, рядків на початку і в кінці тексту або його частин.

12. Темп мовлення – це:

- а) тривалість звучання слів та пауз, швидкість мовлення в цілому; ✓
- б) швидке, без підготовки створення віршів, пісень, казок тощо;
- в) підвищена схвильованість, щиросердність, емоційність вислову авторськими почуттями та настроями;

г) розрив речення міжрядковою паузою, коли воно розпочинається в одному віршовому рядку, а закінчується в наступному.

Перевірка тестування та надання карток за правильні відповіді

VI. Підсумок уроку

Діти, ви молодці, на уроці були уважними та розсудливими.

+ *Оцінювання учнів за набраними картками*

VII. Рефлексія

Чи все зрозуміло?

Чи були завдання, складні для вас?

Що сподобалось на уроці?

VIII. Домашнє завдання

Складіть або доберіть невеликі тексти й відпрацюйте обрані вами засоби майстерного вираження промови.

Наприклад: робота над вимовою (дикцією); голосом (тембр, сила, висота); мовленнєве дихання; композиційна побудова промови; управління мімікою, жестами, позою, ходою; техніка входження в образ тощо.